

Ім'я користувача:
Полтавський інститут економіки і права Полтавськи...

ID перевірки:
1016196198

Дата перевірки:
17.04.2024 11:10:34 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
17.04.2024 11:11:24 EEST

ID користувача:
100011298

Назва документа: маг Троценко

Кількість сторінок: 61 Кількість слів: 13639 Кількість символів: 107509 Розмір файлу: 194.06 KB ID файлу: 1015961947

1.92% Схожість

Найбільша схожість: 0.56% з Інтернет-джерелом (<https://uchika.in.ua/konspekt-provedennya-lekcijnogo-zanyattya-z-te...>)

1.83% Джерела з Інтернету

119

Сторінка 63

0.1% Джерела з Бібліотеки

1

Сторінка 63

5.62% Цитат

Цитати

14

Сторінка 64

Не знайдено жодних посилань

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА БІДНОСТІ В КОНТЕКСТІ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ
СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Соціальна структура та соціальна стратифікація суспільства
1.2. Трансформація соціальної структури українського суспільства
Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ БІДНОСТІ

2.1. Дослідження бідності: історична ретроспектива
2.2. Сучасні підходи до аналізу бідності
Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

3.1. Аналіз соціальної політики щодо подолання бідності в Україні
3.2. Стратегія подолання бідності: аналіз та рекомендації
Висновки до третього розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА БІДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Соціальна структура та соціальна стратифікація суспільства

Суспільство є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різні елементи, компоненти, підрозділи. У свою чергу вони теж мають певний рівень організованості й упорядкованості власної структури. Це дає підстави стверджувати, що соціальна структура суспільства є комплексним, багатомірним утворенням.

Соціальна структура суспільства – ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами [34].

Іншими словами, це внутрішній устрій суспільства, який складається з відповідно розташованих, упорядкованих елементів, що взаємодіють між собою. Поняття «соціальна структура» охоплює системно–організаційний і стратифікаційний аспекти.

Згідно із системно–організаційним аспектом головний зміст соціальної структури створюють соціальні інститути, насамперед економіка, політика (держава), наука, освіта, сім'я, зберігаючи і підтримуючи існуючі в суспільстві відносини і зв'язки. Ці інститути нормативно регулюють, контролюють і спрямовують поведінку людей у життєво важливих сферах, а також визначають стійкі, регулярно відтворювані їх рольові позиції (статуси) у різних типах соціальних організацій.

Соціальний статус є первинним елементом соціальної структури суспільства, що розкриває місце особистості в соціальній структурі суспільства. Він зумовлений професією, віком, освітою, матеріальними

статками тощо. Наприклад, структура сім'ї утворюється взаємозалежною мережею позицій: чоловік, дружина, діти; у системі освіти – учитель, учень; в економіці – підприємець, робітник. Соціальні позиції (статуси) та зв'язки між ними визначають характер соціальних відносин. На основі близькості соціальних статусів, що встановлюють потенційну можливість участі індивідів у відповідних видах діяльності, формуються складніші структурні елементи суспільства – соціальні групи.

Соціальна група – відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак.

Це поняття є родовим щодо понять «клас», «соціальна верства», «колектив», «нація», «етнічна, територіальна, релігійна та інші спільноти», оскільки фіксує соціальні відмінності між окремими сукупностями людей у процесі розподілу праці та їх результатів. Ці відмінності мають у СВОЇЙ основі відношення до засобів виробництва, влади, специфіки праці, фаху, освіти, рівня й структури доходів, статі, віку, національної належності, місця проживання, стилю життя тощо.

У кожному суспільстві існує певна кількість соціальних груп, утворення яких зумовлено:

- спільною діяльністю (наприклад, професійні групи, зайняті у сфері політичної, економічної та духовної діяльності);
- спільним просторово–часовим існуванням (середовищем, територією, комунікацією);
- груповими установками та орієнтаціями [5].

У соціальні групи люди об'єднуються на підставі спільних соціальних інтересів, які зумовлюють їх дії. Формуються вони з представників різних груп залежно від їх становища та ролі в суспільному житті. Оскільки інтереси, скажімо, у робітника і підприємця різняться між собою, то вони реально становлять різні соціальні групи. Але соціальні інтереси груп, формуючись на основі індивідуальних інтересів їх учасників, не замикаються у власних егоїстичних рамках. У процесі соціальної взаємодії індивідів

виробляються інтереси груп як цілості, які є втіленням інтегрованих, спільних інтересів індивідів, що належать до цих груп. Соціальний інтерес групи завжди спрямований на збереження або зміну її становища в суспільстві.

Як історичний феномен, соціальна структура суспільства перебуває в постійному розвитку. Його динаміка залежить насамперед від соціальної мобільності елементів соціальної структури.

Соціальна мобільність – міжгрупова або просторова рухливість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень.

Соціальні переміщення є виявом соціальної мобільності, яка виражається у зміні класової належності індивідів, у переходах з однієї внутрікласової групи до іншої, міграції сільських жителів до міста і навпаки. За напрямом переміщення розрізняють вертикальну соціальну мобільність – посадове, кваліфікаційне зростання чи декваліфікація, перехід до групи та верстви з вищим чи нижчим статусом, і горизонтальну соціальну мобільність – рух між соціально однорідними позиціями й категоріями населення. Обидва види переміщення переплітаються, взаємодіють.

Соціальну мобільність зумовлюють об'єктивні обставини:

- структурні зрушення в економіці;
- зміни характеру й змісту суспільного розподілу праці й відносин власності;
- послаблення закріпленості працівників за соціально та економічно нерівноцінними видами діяльності [12].

Соціальні переміщення між групами складні, супроводжуються певними соціальними наслідками, найістотнішим з яких є постійна наявність перехідних (маргінальних) верств щодо певних соціальних спільнот.

Соціальна структура ніколи не є простим описом суспільства в «горизонтальній проекції», вона передусім є відображенням соціальної нерівності. Нерівність індивідів і соціальних груп є первинною ознакою со-

ціальної структури. В іншому разі (за рівності, тотожності елементів системи) відсутні підстави для тверджень про суспільну організацію, структуру. Тому соціальна структура суспільства в його «вертикальній проекції» –це ієрархічно організована сукупність статусів, груп, верств, класів (нерівних ресурсів, якими володіє соціальна система).

Факт нерівності, як засвідчує досвід, зумовлює розвиток і зміну соціальної структури. Нерівність людей виявляється у різних аспектах їх буття. Але не все, що різнить їх, є соціально значущим. Про соціальну нерівність йдеться тільки тоді, коли вона за якимось критерієм закріплена інституціонально як базовий принцип вертикальної класифікації людей. Наприклад, у простих (досучасних) суспільствах соціально значущими були належність до певного роду, стать, вік, що відповідно трансформувалися в ієрархію родинних, вікових і статевих груп. У сучасному суспільстві кількість класифікаційних ознак істотно зросла. Соціологія соціальну нерівність розглядає як результат соціальної стратифікації.

Теорію соціальної стратифікації було створено на початку 40-х років ХХ ст. американськими соціологами Толкоттом Парсонсом (1902-1979), Робертом-Кінгом Мертоном (нар. у 1910 р.), К. Девісом та іншими вченими, які вважали, що вертикальна класифікація людей та їх груп спричинена розподілом функцій у суспільстві. На їх думку, соціальна стратифікація забезпечує виокремлення соціальних верств за певними важливими для конкретного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром доходів, обсягом влади, освітою, престижем, національними та іншими рисами. Соціально стратифікаційний підхід є одночасно методологією і теорією розгляду соціальної структури суспільства. Він сповідує такі основні принципи:

- обов'язковість дослідження всіх верств суспільства;
- застосування при їх порівнянні єдиного критерію;
- достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств [41].

Соціальна стратифікація (лат. stratum – шар) – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви (страти), які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо.

Соціальна стратифікація означає як сам процес, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат. Вона засвідчує не просто різне становище в суспільстві індивідів, родин чи цілих країн, а саме їх **нерівне** становище. Вона є не лише методом виявлення верств конкретного суспільства, а й портретом цього суспільства. Простратифікувавши населення країни, можна виділити страти (верстви), з яких воно складається. Тому стратифікація – риса будь-якого суспільства.

Англійський соціолог Е. Гідденс розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства: рабство, касти, стани і класи.

Соціальна стратифікація

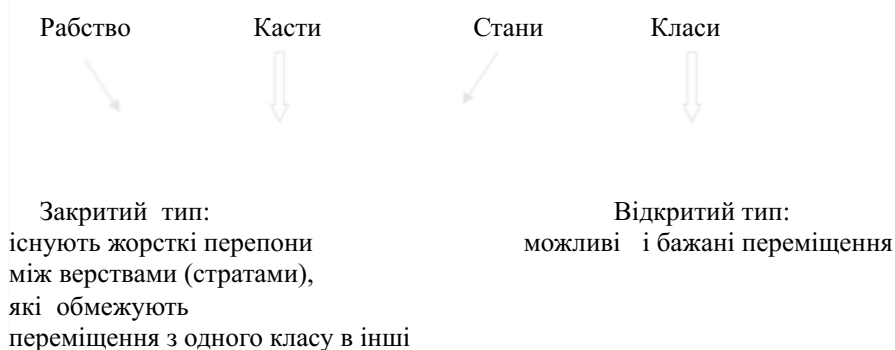

Схема. Історичні типи соціальної стратифікації [12].

1. Рабство. Воно було граничною формою нерівності, за якої одні люди володіли іншими. Щоправда, і рабство було неоднорідним залежно від періоду чи культури: в одному випадку раб перебував поза законом (класична форма рабства), в іншому – йому відводилася роль слуги чи солдата.

2. Касти. У різних регіонах поділ на касти має різні форми.

Особливо характерний він для Індії. Як правило, межі між кастами дуже різкі, що практично виключає будь-яку соціальну мобільність. Каста пов'язана з індуїзмом і з ученням про «переселення душі». Сподівання на те, що в «наступному» житті його каста підвищиться, спонукає індивіда суворо дотримуватися певних суспільних норм.

3. Стани. Властиві вони європейському феодалізму. До найвищого стану належали аристократи і вельможі. До нижчого – духівництво, наділене значними привілеями. До третього стану – вільні селяни, чиновники недворянського походження, купці й ремісники. Межі між станами не були такими різкими, як за кастової системи, а соціальне переміщення було можливим, хоча й складним.

4. Класи. Цей тип стратифікованого суспільства є головним об'єктом соціології марксизму. Її основоположник К. Маркс вважав класову структуру суспільства основою розвитку і змін, а виникнення класів пояснював економічними чинниками – суспільним поділом праці, формуванням відносин приватної власності.

5. Сучасні дослідники (французький соціальний філософ П'єр Бурдьє) при розгляді цього питання беруть до уваги не тільки економічний капітал, вимірюваний у категоріях власності й доходу, а й культурний (освіта, особливі знання, вміння, стилі життя), соціальний (соціальні зв'язки), символічний (авторитет, престиж, репутація) [12].

Якщо за попередніх типів стратифікації достатньо було одного параметра, класове структурування передбачає застосування сукупності критеріїв.

Класи не детерміновані віросповіданням або законом; належність до класу не є спадковою. Це – відкритіший тип стратифікації, ніж інші, а класові межі не настільки суворі. Тому соціальне переміщення за класовою ознакою – звичайне явище, оскільки належність до класу пов'язана з професією, матеріальним рівнем, майновим цензом індивіда, його прилученням–неприлученням до ключових контролюючих позицій у

суспільстві тощо.

Клас – угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають їхні життєві шанси, соціальні претензії та соціальні можливості спільно діяти.

У західному індустріальному суспільстві розрізняють, як правило, три класи.

Вищий клас. До нього зараховують роботодавців, керівників, топ-менеджерів, усіх, хто володіє виробничими потужностями чи контролює їх, має високий майновий ценз (багатство).

Середній клас. Цей феномен сформувався в індустріальному суспільстві, розвинувся в постіндустріальному. Його ідентифікують за різними критеріями, в яких домінують такі сутнісні **ОЗНАКИ**:

1. Сукупність соціальних груп, що займають проміжну **ПОЗИЦІЮ** між верхами і низами суспільства, виконуючи внаслідок цього функцію соціального медіатора (посередника).

2. Порівняно високо забезпечена частина суспільства, що володіє власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфери діяльності. Висока якість життя, впевненість у майбутньому зумовлюють його **зацікавленість** у збереженні соціального порядку, внаслідок чого він є соціальним стабілізатором суспільства.

3. Елемент соціальної структури, що зосереджує у своїх рядах кваліфіковані, **найдіяльніші** кадри суспільства. Професійний склад його охоплює наукових і інженерно-технічних працівників, управлінський, адміністративний персонал, що не обіймає високих посад, інтелектуалів, які працюють за наймом, працівників сфери обслуговування, **дрібних** власників, фермерів, робітників високої кваліфікації. **Середні верстви** сучасного західного суспільства становлять приблизно 80 відсотків. Завдяки переліченим якостям та високому соціальному престижеві середній клас виконує функцію агенту технологічного і соціально-економічного прогресу.

4. Більшість населення високорозвинутих західних країн, що є основним

носієм суспільних інтересів, національної культури, тобто властивих відповідним суспільствам цінностей, норм. Поширюючи зразки власної культури на вищі і нижчі верстви, середній клас виступає культурним інтегратором суспільства.

Нижчий клас. До нього належать малокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації (так звані «сині комірці»).

Однак за всієї значущості класова система – один з виявів соціальної стратифікації. При цьому класова і стратифікаційна моделі соціальної структури не заперечують одна одну, а навпаки – сприяють побудові моделі соціальної структури. Розгляд соціальної структури в контексті стратифікації дає змогу описати механізми і способи формування конкретної ієрархії в суспільстві. Це особливо важливо при дослідженні перехідних періодів у розвитку суспільства, коли змінюються механізми соціальної диференціації.

Які особливості соціальної стратифікації у сучасних індустріальних та постіндустріальних суспільств?

Індустріальне суспільство стратифіковане ще в більшому ступені, ніж кастове. Однак страти в сучасному суспільстві, на відміну від архаїчних, є відкритими. У житті сучасного суспільства, іменованому іноді «суспільством рівних можливостей», величезну роль відіграє явище соціальної мобільності: процвітаючий індивід здатний швидко піднятися за щаблями соціальної ієрархії, а невдасі грозить падіння з високої статусної позиції на саме дно. Сорокін писав у “Соціальній мобільності”, що “канали вертикальної циркуляції існують у будь-якій стратифікованому суспільстві і також необхідні, як кровоносні судини для циркуляції крові в тілі” [42].

У цьому контексті відомий сучасний англійський соціолог Е. Гідденс зазначає: «Існують два шляхи вивчення соціальної мобільності. Перший полягає в тому, що ми можемо спостерігати кар'єру людей: як далеко вони просунулися чи опустилися на соціальній шкалі протягом виробничого життя. Цей шлях зазвичай називають мобільністю в середі поколінь. Альтернативний йому шлях, коли можна аналізувати вибір дітьми професій

батьків і дідусів з бабусями. Мобільність, що виявляється через покоління, називається міжпоколінною. Значимість вертикальної мобільності в суспільстві – головний індекс ступеня його «відкритості», що показує, як талановиті люди, народжені в нижчих шарах, можуть просунутися соціально–економічними сходами [12].

Рівні мобільності мало порівнянні з ідеалами рівності можливостей. Соціально–економічний порядок верхівки суспільства подібний піраміді, де влада, чи статус багатство займають відносні позиції. Ті, хто утримує владу і багатство у своїх руках, мають багато можливостей збільшити свою перевагу і передати потім накопичене нащадкам. У Британії як і раніше самий надійний шлях стать багатим – народитися багатим» [17].

«Необхідність постійно змінювати свою соціальну роль і контактувати з величезною кількістю соціально анонімних партнерів створює обстановку непередбачуваності для індивіда. А коли незабаром кожний у більшому чи меншому ступені залежить від кожного, непередбачуваність стає тлом життя цілих корпоративних груп суспільства як такого. Усе це змушує визнати, що суспільний порядок, що представляється нам споконвічно даним і більш ніж природним – річ надзвичайно тендітна. І якщо глянути глибше, що здається гармонія суспільства –це власне кажучи іграшка в руках сліпих стихійних сил, народжуваних зіткненням безлічі різнонаправлених особистих і групових інтересів.

Саме це має на увазі П. Сорокін, говорячи про закономірності змін політичної стратифікації в сучасному суспільстві. Ніж крупніше політичний організм, тим, за інших рівних умов, більш виражена і політична стратифікація. Однак у кожному окремому випадку існує деяка «крапка перенасичення», при якій гіпертрофованої ієрархічна піраміда, що стала, валиться, часом захоплюючи за собою у своєму падінні все суспільство. По образному вираженню вченого, у ході перетворень суспільства увесь час відбуваються зміни висоти і профілю «соціального конуса», крутості його схилів, цілісності внутрішньої структури. «У будь–якім суспільстві, –пише

він – постійно йде боротьба між силами політичного вирівнювання і силами стратифікації... Коли коливання профілю в одному з напрямків стають занадто сильними і різкими, то протилежні сили різними способами збільшують свій тиск і приводять профіль стратифікації до крапки рівноваги... Вищевказаними способами політичний організм повертається в стан рівноваги тоді, коли форма конуса або гіпертрофовано плоска, або сильно піднесена» [52].

Однак чим же визначається нормальне для суспільства «стан рівноваги»? На думку П. Сорокіна, воно диктується чисельністю населення, взятого в життя суспільства. «Збільшення розмірів політичної організації збільшує стратифікацію насамперед тому, що більш численне населення диктує необхідність створення більш розвинутого і великого апарата. Збільшення керівного персоналу приводить до його ієрархізації і стратифікації, інакше, десять тисяч рівноправних офіційних осіб, скажемо, без усякої субординації дезінтегрували б будь-яке суспільство і зробили б неможливим функціонування політичної організації. Збільшення і стратифікація державного апарата сприяє відділенню керівного персоналу від населення, можливості його експлуатації, поганому звертанню, зловживанням і т.д. – це було, є і буде чинником коливань стратифікації. По-друге, збільшення розміру політичної організації приводить до збільшення політичної стратифікації, тому що велика кількість членів розрізняється між собою по своїх внутрішніх здібностях і придбаних талантах» [14].

«Конкретні іпостасі соціальної стратифікації численні. Однак усе їхнє різноманіття може бути зведене до трьох основних форм: економічна, політична і професійна стратифікації. Як правило, усі вони тісно переплетені. Люди, що належать до вищого шару в якомусь одному відношенні, звичайно належать до того ж шару і по інших параметрах, і навпаки. Представники вищих економічних шарів одночасно відносяться до вищих політичних і професійних шарів. Незаможні ж, як правило, позбавлені цивільних прав і знаходяться в нижчих шарах професійної

ієрархії. Таке загальне правило, хоча існує і чимало виключень. Так, приміром, самі багаті далеко не завжди знаходяться у вершині політичної чи професійної піраміди, так само і не у всіх випадках бідняки займають самі низькі місця в політичній і професійній ієрархіях. А це значить, що взаємозв'язок трьох форм соціальної стратифікації далеко від досконалості, тому що різні шари кожної з форм не цілком збігаються один з одним. Вірніше, вони збігаються один з одним, але лише частково, тобто до визначеного ступеня. Цей факт не дозволяє нам проаналізувати всі три основні форми соціальної стратифікації спільно. Для більшого педантизму необхідно піддати аналізу кожну з форм окремо» [37].

Вивчення динаміки коливань політичної стратифікації різних суспільств у ході історії людства дозволило П. Сорокіну дійти до песимістичного висновку, що людям важко очікувати закономірного розвитку суспільства від одних стійких форм до інших. Хоча, за його словами, останнім часом на всіх континентах спостерігається явна хвиля переходу від деспотичного до демократичного устрою суспільств, було б наївною ілюзією вважати, що рух назад неможливий» [20].

Нагадуючи про тривале панування тоталітарних деспотичних режимів у «країнах народної демократії» на чолі з колишнім СРСР, у нацистській Німеччині й в інших країнах, П. Сорокін пише: «Народи, що пізнали і шанували волю, відрікалися від її, не шкодуючи, і геть-чисто забували про неї...» Тому, констатує він, «не існує постійної тенденції переходу від монархії до республіки, від самодержавства до демократії, від правління меншості до правління більшості, від відсутності урядового втручання в життя суспільства до всебічного державного контролю. Немає також і зворотних тенденцій» [36].

Окрім політичної стратифікації в кожному сучасному суспільстві різко виражена економічна стратифікація (розподіл на бідних і багатих) і професійна, зв'язана з існуванням більш і менш престижних професій. При цьому саме політична стратифікація визначає обличчя суспільства, і вона ж

піддана найбільш кардинальним змінам у періоди соціальної нестабільності.

«Професійна диференціація –сама загальна основа для стратифікації в більшості сучасних суспільств. Вона ґрунтується на соціально-економічному статусі, під яким К.Шрег і інші дослідники розуміють різні рівні, приписані людям відповідно до безлічі їх соціальних характеристик, але із особливим виділенням професій і багатства. Навіть у США гроші, одержувані людиною за свою роботу, не є єдиною детермінантою престижу, що належить його професії» [28].

1.2. Трансформація соціальної структури українського суспільства

Сучасну трансформацію українського суспільства можна представити, слідуючи за А. Тойнбі, як відповідь на нові виклики історії, які з наполегливістю стали виявлятися до кінця ХХ сторіччя не тільки в індустріальному суспільстві радянського типу, але у всьому індустріалізованому соціальному світі. Дані виклики безпосередньо торкнулися сфери ефективності суспільних відносин, позначили «межі зростання» існуючих форм суспільства, відобразили суперечності, що нагромадилися, між культурою і існуючими структурами, між приватними і колективними інтересами, прагненням до свободи і її обмеженнями, прагненнями до універсалізації і актуалізації індивідуальних відмінностей. Інтерпретуючи проблеми, що загострюються, сучасності, відшукуючи і пропонуючи відповіді на нову хвилю викликів, світ став **ІНТЕНСИВНО** змінюватися.

Будучи народженою в просунутому «епіцентрі» індустріального світу, хвиля нових «викликів і відповідей» поступово накрила всі суспільства, що підпадають під рамку «індустріальних». Набираючи силу в розвинутих плюралістичних індустріальних суспільствах, які мали нагоду знижувати «гребінь» хвилі завдяки реактуалізації та лобілізації множинних

співіснуючих суспільних форм, дана хвиля із всією потужністю обрушилася на альтернативні індустріальні суспільства моністичного типу, не володіючи структурно–функціональною гнучкістю. В цьому процесі були «зім'яті» (але не є знищений) існуючі раніше і що здавалися дуже міцними структури, завдяки чому значною мірою була звільнена стихійна енергія суспільства. Ця енергія, акумульована в множинних інтересах, потребах, здібностях діяти, властивих окремим індивідам, стала структурувати нові форми свого втілення, намагаючись дозволити проблеми минулого і теперішнього часу сучасній історії, пропущені і зрозуміли крізь призму індивідуального і колективного досвіду [28].

Зміни, що нагромадилися за десять років трансформаційного процесу в українському суспільстві, проявили ряд домінуючих, хоча і **внутрішньо нестійких**, тенденцій.

В цьому процесі виявилася суперечлива тенденція швидкого входження пострадянського українського суспільства в канал державно–капіталістичного розвитку. Таке входження стало слідством елітно проведених (як цілеспрямованих дій) структурних змін, інституційних зсувів в суспільстві. Суспільство радянського типу не мало альтернативних правлячому класу номенклатури сильних соціальних акторів, здатних істотно впливати на процеси змін в суспільстві. Руйнівна/реформістська діяльність елітних груп відкрила канали для трансформаційного процесу, сприяла подоланню суспільством меж раніше існуючих суспільних форм, пошуку нових форм суспільних відносин як відповідей на виклики сучасності. В такому розвитку виявилось декілька *істотних ефектів* [6]

- суперечлива тенденція завершального формування індустріального типу соціальних відносин, «добудовування» їх ринкового аспекту і відповідного аспекту соціальної структури і культури, яке відбувається в умовах державної власності і зруйнованого промислового виробництва;
- швидке зростання соціальної неоднорідності суспільства: «добудовування» чинників системи нерівності, характерних для

плюралістичного індустріального суспільства, яке поєднується з відтворенням і трансформацією традиційних нерівностей, розширенням нових нерівностей цивільного і соціокультурного походження;

- суперечливі зміни в соціальних цінностях:
  - а) їх певна «модернізація», пов'язана з розвитком аспектів індивідуалізму, раціональності і підприємницької ініціативи;
  - б) розширення систем альтернативних цінностей (постматеріалістичних, субкультурних); а також розширення;
  - в) аспектів архаїзації суспільства;
  - г) виявів його соціальної аномії;
- формування множинного жвавого простору ціннісних груп і груп інтересів, що конкурують з приводу переділу благ, ресурсів і соціальних можливостей. Як відзначає С.А. Макеев, це означає певне «розігривання» соціальної структури, в якій все стало «об'єктом конкуренції, перерозподілу і привласнення» [47].
- репозиціонування соціального простору зв'язано з чотирма суперечливими тенденціями:
  - а) пониженням типових для радянської форми суспільства соціальних розділень при збереженні значущості структурних позицій влади;
  - б) формуванням типових для індустріального суспільства, але нових для альтернативної радянської рамки індустріалізму соціальних позицій працевластуваних, власників, дрібної буржуазії (підприємців), андеркласа;
  - в) виявом у крайній суперечливої тенденції розвитку соціальних позицій, пов'язаних з ресурсами високої освіти, професіоналізму, громадянства;
  - г) зміною форм і механізмів соціальної мобільності.

На фоні потоку стратифікаційних досліджень безумовний інтерес викликають роботи Т.І. Заславської, в яких автор прагне не тільки вивчити

соціальне розшарування, але і виявити основні соціальні механізми, соціальних акторів трансформаційного процесу, їх реформаторський потенціал. Авторська теоретична модель близька позиціям структурного функціоналізму, разом з тим, в окремих аспектах поєднується з ідеями марксизму, конструктивного постструктуралізма (перш за все, у використуванні категорії потенціалу як первинній у визначенні структурних позицій соціальних груп), останніми роками активно доповнюється діяльнісним підходом до аналізу.

Гносеологічно перспективним представляється введення автором поняття «трансформаційна структура суспільства» як специфічного зрізу соціальної структури, що відображає розстановку сил, зацікавлених і борються за різні траєкторії суспільного розвитку [22].

Трансформація інститутів пострадянського українського суспільства серйозно позначилася на його соціальній структурі. Змінилися і продовжують мінятися відносини власності і влади, перебудовується механізм соціальної стратифікації, йде інтенсивна зміна еліт. На суспільну сцену виходять нові соціальні групи, масові шари маргіналізуються, розширяється "соціальне дно", все більш криміналізуються економічні відносини. Відповідно, міняється система групових інтересів, способів поведінки, соціальних взаємодій. Ці на перший погляд розрізнені явища на ділі є різними сторонами процесу соціальної трансформації суспільства.

Найважливішими характеристиками цієї системи служать, по–перше, соціальна структура, тобто склад, положення і відносини визначальних її розвиток груп, і по–друге, стратифікація суспільства, або розташування названих груп на ієрархічній шкалі соціальних статусів. Трансформація соціальної структури передбачає зміну, перетворення її істотних рис. Для з'ясування особливостей трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві необхідно зіставити їх з попереднім станом суспільства. Без цього неможливо використовувати основні тенденції розвитку й елементи соціальної структури, що відіграють у ньому провідну

роль.

Відомо, що в Радянському Союзі існувала структура тоталітарного суспільства, яка не допускала інших форм власності, крім державної чи одержавленої, іншої ідеології, крім комуністичної. Усе це разом з іншими чинниками ешелонувало вертикаль ієрархічних відносин, за яких володіння владою передбачало право розпоряджатися власністю і брати участь у її розподілі. У такому суспільстві відсутні класи через відсутність економічних основ їх існування [19].

Соціальна структура тоталітарного суспільства жорстко детермінована: жодні впливи не можуть зруйнувати головної соціальної межі – між правлячою елітою (вищих верств господарської, партійної, державної номенклатури) та рештою суспільства. З роками в радянському суспільстві склався механізм самовідтворення еліти (номенклатури), сформувалися внутрішні горизонтальні та вертикальні зв'язки: неписані правила апаратної гри зумовлювали визначений тип поведінки; належність до владної еліти відкривала доступ до привілеїв. Кастовість і корпоративізм робили еліту замкненою стратою, ротація кадрів здійснювалася за суворо визначеними правилами, унеможливаючи появу в її рядах «випадкових» осіб.

Решта суспільства, що не належала до еліти, була соціально слабко диференційованою. Через відчуження від власності та влади вона не могла ефективно впливати на суспільні процеси. Соціальні переміщення в ній могли бути тільки горизонтальними, стосуючись професії, а не зміни соціальної позиції в суспільній ієрархії, позаяк реально соціальні позиції робітника, селянина, інтелігента відрізнялися мало. Слабка вертикальна мобільність підривала стимули до соціальної і трудової активності, консервувала низькі життєві стандарти переважної більшості суспільства.

Повне відчуження від власності нівелювало принципову різницю між двома декларованими класами – робітниками і колгоспниками та соціальною верствою – інтелігенцією. Попри деякі розбіжності в характері та змісті праці, освіті й психології, ці соціальні групи являли собою масу найманих

працівників, слабо структуровану за доходами, доступом до прийняття рішень, ціннісно– ідеологічними настановами.

Т.І. Заславська у якості критеріїв статусу суспільних груп, а відповідно, і соціальної стратифікації суспільства виокремлює:

- *політичний потенціал*, що виражається в обсязі владних і управлінських функцій;
- *економічний потенціал*, що виявляється в масштабах власності, доходів і в рівні життя;
- *соціокультурний потенціал*, що відображає рівень освіти, кваліфікації і професіоналізму працівників, особливості образу і якості життя;
- *соціальний престиж*, що є концентрованим віддзеркаленням названих вище ознак. Всі ці критерії до певної міри взаємозв'язані, але разом з тим вони утворюють відносно самостійні «осі» стратифікаційного простору [19].

Як показав аналіз, у стратифікації радянського суспільства вирішальну роль відігравав політичний капітал, що визначався місцем суспільних груп в партійно–державній ієрархії. Місце індивідів, груп і системі влади і управління зумовило не тільки об'єм у них розпорядливих прав, що були, рівень ухвалення рішень, але і круг соціальних зв'язків і масштабів неформальних можливостей. Стабільність політичної системи обумовлювала стійкість складу і положення політичної еліти – "номенклатури", а також її замкнутість і відгороджена від керованих нею груп [25].

Сучасна ситуація характеризується різким ослабінням державної влади. Напружена боротьба політичних партій і угруповань, неопрацьованість їх конструктивних програм, втрата довір'я народу до більшості політичних інститутів, небачене розповсюдження беззаконня і корупції обумовлюють швидку змінюваність політиків, нестабільність політичної системи в цілому. Що склалася за радянських часів стратифікація правлячого шара за номенклатурним принципом знаходиться "в стані

напіврозпаду" – її остов ще зберігається, але механізм **ВІДТВОРЮВАННЯ** зруйнований. Система владних органів істотно перебудована – одні з них ліквідовані, інші тільки організовані, треті принципово змінили свої функції. В результаті формально сьогодні маємо нову система вищих державних посад.

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, суть яких – у зміні функціональних зв'язків у суспільстві. Її основу становлять:

1. Зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів — економічних, політичних (передусім інститутів власності), **КУЛЬТУРНИХ**, освітніх; глибокий суспільний переворот і реформування тих соціальних засад і регуляторів, що формують соціальну структуру (вона стала менш жорсткою, рухливішою).

2. Трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури – класів, груп і спільнот; відновлення їх як суб'єктів власності й влади; поява економічних класів, верств і страт з відповідною системою соціальних конфліктів і суперечностей.

3. Ослаблення існуючих у суспільстві стратифікаційних обмежень. Поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців.

4. Активізація процесів маргіналізації.

Маргіналізація (лат. *margo* – край, межа) – втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультура без входження до іншої.

Це процес зміни суб'єктом одного соціально-економічного статусу на інший. В українському суспільстві ХХ-ХХІ ст. вона характеризується переходом переважно в нижчі верстви населення (феномен «нових бідних», соціальні групи військовослужбовців, інтелігенції).

5. Зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу. Якщо в стратифікації радянського суспільства домінував адміністративно–

посадовий критерій, пов'язаний з місцем у системі влади та управління, то в нинішньому вирішальним є критерій власності й доходів. Раніше політичний статус визначав матеріальне становище, тепер величина капіталу визначає політичну вагу.

6. Підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактору у формуванні високостатусних груп. Зумовлено це становленням ринку праці. Але це стосується спеціальностей, які користуються попитом на ринку, насамперед – економічної, юридичної та управлінської.

7. Зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури. Відомо, що чим прогресивніша статево-вікова структура, тим більшими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший соціальний (трудовий, інтелектуальний, культурний) потенціал населення. Внаслідок негативних демографічних тенденцій населення України щорічно зменшується в середньому на 400 тис. осіб, на тлі загальної депопуляції населення (кожна п'ята українська родина не має дітей) знижується рівень народжуваності, скорочується середня тривалість життя (якщо на початку 90-х років ХХ ст. за показниками здоров'я Україна посідала 40-ве місце у світі, то через десять років вона перемістилася у другу сотню).

8. Поглиблення соціальної поляризації суспільства. Майновий чинник є стрижнем трансформацій. Економічний статус і спосіб життя еліт, вищої верстви різко зросли, а у більшості населення – різко знизилися. Розширилися межі зубожіння і бідності, виокремилася соціальне «дно» – жебраки, безпритульні, декласовані елементи [13].

Структура українського суспільства, зазнавши помітних змін порівняно з радянським часом, досі зберігає багато його рис. Для її істотної трансформації необхідне системне перетворення інститутів власності й влади, що триватиме багато років. Стратифікація суспільства буде й надалі втрачати стабільність і однозначність. Межі між групами і верствами стануть прозорішими, виникне безліч маргінальних груп з невизначеним чи

суперечливим статусом. На перший погляд, ця тенденція нагадує розмивання соціально-класової структури в сучасних західних суспільствах, але, на думку дослідників, ця подібність формальна. Позаяк поява відносно однорідних «суспільств середнього класу» характерна для постіндустріалізму, а пострадянські країни не тільки не переросли індустріальної стадії, а й переживають найважчу соціальну кризу, яка відкинула їх економіку далеко назад. За цих умов соціально-класові розбіжності стають особливо значущими.

Висновки до першого розділу

Отже, ми з'ясували, що суспільство є складною соціальною системою. Воно має власну структуру, яка є комплексним багатовимірним утворенням.

Соціальна структура не є простим описом суспільства вона передусім є відображенням соціальної нерівності. Нерівність індивідів і соціальних груп є первинною ознакою соціальної структури і зумовлює її розвиток і зміну. Нерівність людей виявляється у різних аспектах їх буття, але це не завжди є значущим.

Теоретичним підходом до аналізу соціальної структури суспільства є стратифікаційний підхід, що поділяє суспільство на вертикально розташовані соціальні групи і верстви, які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо. Стратифікація є безперервним процесом, що триває у суспільстві та засвідчує не просто різні становища індивідів, родин чи цілих країн, а саме їх нерівне становище.

Трансформація соціальної структури передбачає зміну, перетворення її історичних рис. Для з'ясування особливостей трансформаційних процесів необхідно зіставити їх з попереднім станом суспільства. Без цього не можливо використовувати основні тенденції розвитку й елементи соціальної структури, що відіграють в ньому провідну роль.

У радянській системі соціальної стратифікації вирішальну роль відігравав політичний потенціал, що виражається в обсязі владних та управлінських функцій. Економічний потенціал відіграв суто підпорядковану роль. У сучасній системі соціальної стратифікації відбулась докорінна зміна ролі економічного та політичного потенціалу: економічний потенціал перетворювався на вирішальний критерій соціального статусу.

Головними причинами виникнення та поширення бідності є зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати і соціальних виплат, що мають суто економічне підґрунтя, відсутність

розвинутої системи страхування життєвих ризиків та адресної соціальної допомоги.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ БІДНОСТІ

2.1. Дослідження бідності: історична ретроспектива

В період з XVIII до першої половини XX століття за кордоном домінували два основні підходи у вивченні бідності. Перший представлений соціал-дарвінізмом, другий напрям можна назвати швидше егалітаристським.

Мислителі XVIII століття вважали, що бідність – неминуче слідство індустріального розвитку (А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо). А. Сміт вважав, що заробітна платня стане зростати у міру зростання національного багатства; винагорода за працю визначатиметься справедливістю і економічною доцільністю, оскільки все це збільшує працьовитість, а отже сприяє зростанню населення. Зростання ж населення – основа процвітання всякої країни, отже, застава зменшення бідності [47].

Т.Мальтус і роботі «Досвід про закон народонаселення...» (1798), намагався пояснити суперечності суспільного розвитку природними законами природи. Це йому належить знаменитий закон прогресії, що свідчить: «якщо зростання народонаселення відбувається в геометричній прогресії, то зростання життєвих засобів, необхідних для їх існування, росте тільки в арифметичній». Така різниця і служить причиною появи надмірного населення. А там, де надлишок населення і недолік продуктів харчування, там неминуче виникає бідність. Отже бідність – не атрибут соціального пристрою суспільства, не видова специфікація, а універсальна властивість існування людського роду – він дуже швидко розмножується. Правда, встиг помітити великий мислитель, у нас є ефективні «помічники»: страшні епідемії, голод, війни. Вони викошують населення і ліквідовують його надлишок [49].

Мальтус вважав, що бідність залежить від надмірного збільшення

населення, і в цьому винуваті самі бідні. А система державної допомоги заохочує розмноження бідних шарів. Благо хоч, що убогість і бідність самі регулюють свою чисельність за допомогою загального голоду і епіdemій [32].

Г. Спенсер в середині XIX століття вважав, що бідність – це цілком закономірне явище суспільства. В книзі «Соціальна статика» (1850) він відзначав, що бідність і нерівність виникають і ростуть у міру того, як росте суспільне виробництво. Але виробництво зупинити не можна, отже, неможливо ліквідувати бідність. Більше того, бідність насправді має зовсім інше вимірювання, інший порядок: це не соціальне явище, а особиста проблема, тобто індивідуальний вибір і індивідуальна доля. Людей невчинені, один вміло пристосувалися до мінливостей соціального життя, а іншим подібне не вдалося [49].

Родоначальник англійської соціології не вітав втручання держави в природний розвиток суспільства. Допомога бідним для нього означала обмеження свободи діяльності. Насправді, що таке бідність як не перерозподіл і без того обмеженого суспільного пирога. Такий спосіб означає, що держава переклала тягар турботи про бідні (через підвищення податків) на інші верстви населення. «Бідність за рахунок інших» – не найсприятливіший стан для суспільства і вже зовсім не спосіб позбутися її. Чим більше людей живуть на державні допомоги, тим менше число живе самостійною роботою, отже, тим менше число людей проводить необхідні для більшості товари [11].

З методологічних думок Г. Спенсера відзначимо невіру в можливість визначити чіткі критерії бідності. Крайня потреба (убогість) є лише видимим показником бідності – вершиною айсберга, прихованого в океані стандартів способу життя даного суспільства. В цілому Г. Спенсер відводив бідності позитивну роль, вважаючи її рушійною силою розвитку особи. Пізніше американські соціологи визнають, що ідеї Г. Спенсера зробили в США вирішальний вплив, але тільки на стадії теоретичних узагальнень, а зовсім не розробки конкретних методів [40]. Зокрема, Ф. Гіддингс вважав, що бідні

із власної волі стають соціальними паразитами [11]. В його висловах виявляється не стільки бажання дозволити проблему, скільки визначити її місце в ціннісній системі суспільства. Гіддингс визнавав бідність як неусувне зло, а на певному етапі – як соціальне благо, неминучий супутник соціального прогресу.

Французький учений Ж. Прудон вважав бідність соціальним благом. Тільки із зростанням продуктивності праці відкриваються реальні перспективи подолання убогості. Він виділяв два типи бідності – порівняльну (відносну) і абсолютну. Друга виражає собою тип розподільних відносин в суспільстві. Прудон відстоював принцип рівного розподілу суспільного пирога. Його спотворення якраз і веде до убогості. Відносна бідність – результат розширення виробництва і споживання [3]. У Прудона бідність – невід’ємна межа людства (адже із зростанням виробництва ростуть і потреби людей, а значить, і відносна бідність). В поняття «основні потреби» він включив не тільки те, що потрібне людині для виживання, але і ті предмети, які визначаються прийнятими в даному суспільстві стандартами життя, що **ЛИЧИТЬ**.

Якщо узагальнити, то виявиться, що соціально–дарвіністська концепція бідності ґрунтується на принципах боротьби за існування, природному відборі, неминучості соціальної нерівності і непотрібності реформ, які нібито шкодять і суспільству, і самим біднякам. Всі суспільні явища, бідність у тому числі, вони розглядали через призму теорії Ч. Дарвіна про виживання найсильніших. Культ підприємництва і багатства, бідні вважалися особисто відповідальними за ті матеріальні труднощі, які привели їх на **ДНО** суспільства (раз вони там, як би говорили прихильники соціал–дарвінізму, значить їх цілком влаштовує життя в убогості).

Представники іншого напрямку, егалітаристичного, наголошували на ідеї загальної зрівняльності як принципі організації суспільного життя (Е. Реклю, К. Маркс і Ф. Енгельс). Для них бідність – тільки і лише соціальне зло, наслідок певного типу або розподільних відносин (Е. Реклю), або **ВІДНОСИН**

виробництва і додаткової вартості (К. Маркс і Ф. Енгельс).

Соціолог Е. Реклю, в роботі «Багатство і убогість» відрізняв від бідності її крайній стан – убогість. Тих, хто міг задовольнити тільки основні потреби, він вважав бідними [33]. Для цього він вираховував мінімум засобів, необхідних для підтримки фізичного існування. Хто укладався в нього, вважався бідним, хто не укладався, був віднесений в розряд жебраків. Умова подолання бідності – рівний розподіл продуктів землеробства і промисловості між всіма шарами суспільства.

В марксизмі під бідністю розумілася відсутність засобів виробництва у тих, хто своєю працею сприяє накопиченню багатства у володарів засобів виробництва. Класики марксизму виділили два типи бідності (яку вони чомусь назвали зубожінням): абсолютну і відносну. Абсолютне зубожіння демонструє зниження життєвого рівня пролетаріату порівняно з попереднім періодом історії. Відносне зубожіння відбувається тоді, коли частка національного доходу, одержувана експлуататорським класом зростає при одночасному пониженні частки робочого класу. Маркс був переконаний, що накопичення капіталу веде до збільшення чисельності пролетаріату (пауперизації), а долею більшості населення залишається убогість [33]. Бідність – форма і міра експлуатації трудящих. Вона визначається розвитком продуктивних сил і товарно–грошових відносин, а також ступенем паразитизму пануючого класу.

За критерій бідності тут прийняті вельми абстрактні одиниці: власність на засоби виробництва і міра експлуатації трудящих. Остання характеризувала не саму бідність, а тільки єство суперечностей між капіталістами і трудящими. Межа бідності визначалася не по середньому рівню життя більшості населення, а стандартом споживання процвітаючої меншини.

Марксизм здійснив дуже великий вплив на розробку проблеми бідності. Західні соціологи багато кого зв'язували бідність тільки з капіталістичним суспільством. Саме існування марксизму як теорії дало поштовх розвитку

інших підходів, де основну увагу надавалося не стільки економічним аспектам бідності, скільки механізмам її відтворення.

Французький соціолог Ф. Ле-Пле багато часу витрачав на вивчення сім'ї. Лінія бідності обчислювалася їм на основі сімейних бюджетів і приймалася як абсолютний критерій бідності (ураховувалося тільки те, що потрібне людині для фізичного виживання). Англійці Ч. Бут і С. Раунтрі (дослідження бідності в кінці XIX століття в Англії) вважаються піонерами; за точку відліку у визначенні бідності вони брали можливість індивіда задовольнити свої основні потреби в їжі, одязі і житлі. «Під бідними я маю на увазі тих, хто має достатньо регулярний дохід в тиждень на сім'ю, а під дуже бідними тих, хто має і того менше. Бідні – це ті, чії потреби не задовольняються відповідно до звичайних стандартів життя в даній країні» [29].

Бут намагався встановити реальні критерії визначення бідності – рівень доходів і задоволення основних потреб; норми і стандарти, необхідні для підтримки певного рівня працездатності і здоров'я. «Дослідження побуту для Лондона і Раунтрі для Йорка довели, що 30% всього населення все своє життя знаходяться в кігтях постійної потреби» [3].

Раунтрі, досліджуючи сім'ї, прийшов до висновку, що існують два види бідності – первинна і повторна. Первинна характеризує сім'ї з недостатніми засобами для задоволення основних потреб навіть при оптимальному використуванні засобів. Повторна бідність відноситься до тих сімей, у кого основні потреби не задовольняються унаслідок безрозсудної витрати засобів [31]. Йому вдалося те, що не вдавалося нікому до нього, а саме – розділити тих, хто дійсно був бідний, і тих, хто був просто марнотратний. Звідси витікає підрозділ відповідальності за бідність на особисту і соціальну. При аналізі даних він прагнув визначити реальне число нужденних (зв'язавши бідність з безробіттям, рівнем заробітної платні, житловими умовами) і критерії обчислення межі бідності. Останню Раунтрі визначав, виходячи з рівня доходу сім'ї, необхідного тільки для задоволення

основних потреб (їжа, житло, одяг). Даний рівень приймався за абсолютну межу бідності, яку можна регулювати тільки при зміні цін на харчові продукти незалежно від рівня і розподілу особистих доходів [31].

Методи і принципи Ч. Бута і С. Раунтрі зробили великий вплив на подальші дослідження бідності. Деякі соціологи, хоча і намагалися вносити якісь зміни, напряду копіювали їх [13]. До 1971 р. такої думки дотримувався, зокрема, Маккензі, але був підданий критиці більшістю економістів [31]. Ф.А. Хайек у свою чергу був переконаний, що примусовим шляхом бідність не знищити. Масштаби бідності можна скоротити, але для цього необхідно підвищити загальний добробут населення. В цілому ж існування бідності необхідне для суспільного блага. В іншій роботі Ф. Хайек підкреслював закономірність виникнення в людському суспільстві бідності. Її слід прийняти як невідворотну реальність і пропагувати особисту відповідальність людини за свій стан, у тому числі і бідність. Він ратував за обмеження державного втручання, вважаючи, що неправомірно робити замах на свободу вибору кожним перевагу образу, якому віддається, і стилю життя [18].

У 1960–ті роки формується новий погляд на бідність. М. Оршанські, працюючи в Управлінні соціальної безпеки США, встановила кількісні параметри житла, одягу і інших потреб, необхідних для задоволення основних потреб. Вона використовувала коефіцієнт Енгеля, отриманий на основі даних бюджетного опиту. Визначивши вартість дієти, необхідної для підтримки здоров'я, вона помножила його на зворотний дріб, **ЦЬОГО** коефіцієнта, який виміряв питому вагу витрат на продовольчі товари в сукупному доході середньої сім'ї. Так визначалася відносна межа бідності, що проіснувала в США до 80–х років [30].

У 1970–ті роки з'явився ще один підхід. Людина або сім'я визнавалися бідними, якщо засоби не дозволяли їм вести для даного суспільства спосіб життя, що личить. При цьому одні соціологи обмежували ці засоби придбанням товарів, необхідних для задоволення основних потреб, а інші

бачили проблему ширше, вважаючи, що ті засоби, які має свій в розпорядженні людина або сім'я, повинні давати можливість повноцінно брати участь в житті суспільства. Другий підхід тепер називають концепцією відносної позбавленості (relative deprivation). Провідну роль в її створінні зіграли Маршалл і Таунсенд.

Англійський соціолог П. Таунсенд у відомій книзі «Бідність у Великобританії» (1979) дав узагальнююче визначення відносної бідності: «Індивіди, сім'ї, соціальні групи населення можна вважати бідними, якщо вони не мають ресурсів для участі в суспільній життя, підтримки типів дісти, умов життя, праці і відпочинку, які є звичайними або принаймні широко прийнятими в суспільстві, в якому вони живуть. Їх ресурси значно нижче за те, що має середній індивід або середня сім'я, унаслідок чого вони виключені із звичайного стилю життя, загальноприйнятих моделей поведінки, звичок і типів діяльності» [53].

В Англії урядові органи регулярно встановлюють так звану офіційну бідність. Залежно від неї звичайно визначається межа бідності.

П. Таунсенд затверджує, що 25% англійців живуть в реальній бідності або біля неї. Майже 50% постійно знаходяться в страху через неї. Лише небагато можуть сподіватися уникнути сумного досвіду бідності і те на короткий час протягом життя. Причину він бачить в капіталізмі. Можливо, політичні пристрасті автора диктують логіку розрахунків, бо вони багато в чому засновані на побудованому їм самим суб'єктивному індексі відносної депривації. Як і всі ліві, він вважає, що національний пиріг не може рости до безкінечності. Тому щоб допомогти бідним, треба його перерозподілити

Все частіше соціологи приходять до висновку, що бідність—закономірне явище соціального життя суспільства. Це знайшло відображення в широкому розповсюдженні поняття «структурна бідність». Воно означає визнання бідності як складова частина суспільної системи, тобто такої проблеми, яку неможливо вирішити лише на шляху

економічного прогресу. Економіст А. Сен бачить суть бідності не в кількості товарів. Він дотримується концепції можливостей: якщо виміряти відносну бідність в координатах товарів або властивостей, то вона стане абсолютною в координатах можливостей. [53]

Останніми роками в Голландії запропонована концепція визначення рівня бідності, що спирається на думки рядових споживачів, а не на оцінки офіційних експертів. Межа бідності оцінюється по відповідях респондентів на питання про мінімальний дохід, необхідний для досягнення достатнього способу життя як функції від справжнього доходу **ОПИТАНИХ**.

Для вирішення проблеми бідності використовується досвід країн з розвинутою економікою. Її вимірювання бідності пов'язано з розробкою методології, на підставі якої можна визначити, кого саме слід відносити до бідних і як обчислювати рівень (поріг) бідності. З аналізу зарубіжних публікацій можна зробити висновок, що критерії бідності в цілому можуть бути однаковий, але їх конкретний вибір для практичних цілей багато в чому залежить від досягнутого в країні середнього стандарту життя і культури. Основним критерієм бідності служить рівень доходів, що доводяться на одну людину. Результат залежить від розміру і складу сім'ї.

У США, як офіційне визначення бідності було прийнято пропозицію М. Оршанські, відповідно до якого межа бідності (або мінімальний дохід сім'ї) фіксувалася виходячи з вартості продуктів харчування по прийнятому раціону для домашнього господарства і розміру, збільшеного втричі. До такого висновку прийшли на основі обстеження 1955 р. Воно показало, що в середньому сім'я з трьох і більш людина витрачає на живлення близько 35% свого доходу. Прожитковий мінімум, або поріг бідності, проектується на перспективу і індексується відповідно до динаміки цін [17].

В 1983 році в Голландії було проведено соціологічне дослідження з метою встановити об'єктивну і суб'єктивну риси бідності. Суб'єктивним критерієм вважався розмір доходів, мінімальний розмір якого встановлювався самим респондентом. Об'єктивна характеристика **включала**

розмір і склад домашнього господарства, наявність дітей і їх вік. По відповідях респондентів обчислювався середній геометричний рівень. Сім'я, розміри доходів якої нижче за середньо геометричний рівень потрапляла в розряд бідних [30]. В світовій–практиці бідність вимірюється за допомогою прожиткового мінімуму. Рівень бідності в кожній країні визначається показником, який представляє частку бідних в чисельності населення від 15 років і старше. В соціалістичних країнах, що були, найбільше розповсюдження отримав метод споживацької **корзини**.

В Угорщині застосовуються показники соціального і **прожиткового** мінімумів. Соціальний (або суспільний) мінімум –це скромний рівень споживання, який окрім задоволення потреб дає можливість користуватися благами і послугами на даному рівні економічного, соціального і культурного розвитку **рівня**.

Прожитковий мінімум –це рівень споживання, достатній тільки для задоволення основних потреб. В 1991 р. були внесені зміни в методологію прожиткового мінімуму. Споживацька корзина продовольства розраховується не тільки від кількості того або іншого продукту, але і від необхідної кількості жирів і вуглеводів, які залежать і від вікових особливостей живлення людей, і від структури останнього в різну пору року.

В Болгарії існують два підходи до числення прожиткового мінімуму –на абсолютній і відносній основі. Відносна оцінка покоїться на диференціації порогу бідності як відсотка від певного середнього соціального стандарту, властивого всьому суспільству. Збільшення життєвого стандарту веде до підвищення порогу бідності і відповідно витрат на підтримку соціально прийняттого мінімального **стандарту**.

Перше обстеження робочого бюджету і побуту за радянських часів було проведено за ініціативою С.Г. Струмліна в травні–червні 1918 р. в Петрограді. Під керівництвом А.М. Стопані ця робота була продовжена і охопила до 40 міст країни [26]. Перший досвід широкого бюджетного обстеження, ускладнений громадянською війною, все ж таки мав велике

практичне значення. Результати цього обстеження дали відомості про матеріальне положення робочого населення, його постачанні і живленні [43].

В 1918 р. були прийняті перші спроби розрахунків прожиткового мінімуму для введення обов'язкового мінімального заробітку, але єдину методологію розрахунків не було ще створено. Тому прожитковий мінімум розраховувався як фізіологічний, а основний статтею витрат виступали витрати на живлення. Прожитковий мінімум розраховувався або за даними бюджетних обстежень про фактичне споживання, або на основі фізіологічних норм. На практиці розрахунки ґрунтувалися на реальних можливостях продовольчих ресурсів даної території, які значно нижче за фізіологічні норми, розроблені вченими–фізіологами. Питома вага витрат на живлення коливалася від 26 до 72% до загальної величини прожиткового мінімуму [24].

Мінімальна заробітна платня прирівнювалася до прожиткового мінімуму і істотно варіювалася на території всієї країни. Тому прожиткові мінімуми сильно різнилися, їх не можна було зіставляти або використовувати для встановлення ставок заробітної платні. Так, в 1921 р. відмовилися від числення місцевих прожиткових мінімумів. Надалі вартість бюджетного набору використовувалася тільки для оцінки індексів вартості життя і динаміки реальної заробітної платні.

На початку 30–х років розрахунки по численню прожиткового мінімуму повністю припинилися, оскільки в країні, як тоді було заявлено, завершилася побудова основ соціалізму, який у свою чергу знищив всякі причини для існування бідності. Роботи оновилися у ряді науково–дослідних інститутів лише в 60 – х роках, та і те результати досліджень були строго засекречені.

Матеріали про відмінності в матеріальній забезпеченості радянських людей, про диференціацію в рівні життя населення були доступні тільки вузькому колу фахівців і керівників високого рангу. «Ті, хто визначав політику, її цілі і методи, виходили з тези про безумовну єдність і

однорідність умов життя в соціалістичному суспільстві – було так легше управляти народом при командно–адміністративній системі.

При такій позиції розкриття реальних суперечностей нашого буття, розділення людей на забезпечених і заможних, з одного боку, і що ледве зводить кінці з кінцями – з іншою, не заохочувалося» [28].

В 1956-1957 рр. був введений офіційний мінімум заробітної платні. З того часу почався періодичний облік розподілу всіх робітників і **службовців** за розмірами одержуваної заробітної платні, але до 1988 р. ці дані були секретними [42].

Тим часом, категорії "прожитковий мінімум" і "рівень малозабезпеченості", визначувані як деяка мінімальна межа, що забезпечує біологічне і соціальне відтворення людини і працівника, мали велике практичне значення. Тоталітарна держава, здійснюючи централізоване регулювання мінімальної оплати праці, спиралася саме на ці категорії. Зрозуміло, що у той час прожитковий мінімум, через закритість проблеми, законодавчо не затверджувався і тим більше не рекламувався, але постійно розраховувався експертами. Велися теоретичні дискусії з питань, що таке прожитковий мінімум, мінімальний споживацький бюджет, на що повинна орієнтуватися мінімальна заробітна платня і як вона з ними співвідноситься.

Проте в 1992 р. ситуація радикально змінилася не тільки у зв'язку з втратою державою владних повноважень, але в більшій мірі унаслідок тотальної економічної кризи і "шокової терапії", що кинула основну частину населення в безодню убогості. При цьому, фактично повністю виявилися "експропріюючими" і всі заощадження населення в наявній і безготівковій формах. Принципово іншою стала методологія оцінки "прикордонної" лінії, що відсікала бідняків. З погляду формальної постановки задачі, вона виконувала колишні функції: визначити величину доходу, нижче за яке населення нездібне до нормального відтворення. До 1992 р. цьому служив, як було відзначено вище, бюджет мінімуму матеріальної забезпеченості, або мінімальний споживацький бюджет (МСБ). На протязі

майже четверті століття лінія мінімального споживання відсікала, як правило, 25–30% сімей, які знаходилися «з іншої сторони» і не були матеріально забезпечені відповідно до вимог мінімального бюджету. Але застосовуючи цей бюджет в умовах 1992 р., коли доходи населення в середньому впали в 2,5 рази, межа малозабезпеченості відсікала приблизно в 2,5 рази велику чисельність бідних, ніж це було до 1992 р.

Подібна думка була справедлива в рамках колишньої концепції малозабезпеченості. Але якщо 80% населення бідні, то можна сказати, що бідне все населення, і проблема бідності, таким чином, з соціальної перетворюється швидше на економічну. В цих умовах безглуздо шукати соціальні шляхи її рішення, необхідний лише економічний підйом, який сприятиме підвищенню доходів населення. Але існування 80% матеріально незабезпечених громадян – це, крім всього іншого, проблема політична, мимо якої не можна пройти. Вона потребує певному дозволі в рамках існуючих умов, перш ніж макроекономічне зростання буде забезпечено. Треба забезпечити зовсім соціально незахищених. Щоб вичленувати особливо бідних, потребуючих в соціальній підтримці або захисті в нових умовах, було потрібно змінити межу бідності [42].

Отже, якщо в кінці 60–х років частка малозабезпечених («бідних») складала 29,6%, в кінці 70–х років – 32,1%, в кінці 80–х років – 30,7%, то в результаті "шокової терапії" проблема бідності як самостійна зникає, заміщаючись проблемою економічної розрухи, падіння рівня економічного розвитку і, внаслідок цього – життєвого рівня населення в цілому. Бідній стає як би країна в цілому. Але катастрофічне падіння доходів населення розглядалося тоді як надзвичайне, але вельми тимчасове явище, пов'язане з коротким періодом соціально–економічних трансформацій. Таким чином ці процеси були «трансформаторами», що зважилися без урахування особливостей на «шокову терапію». Проте найбільш соціально слабкі шари виявилися на межі убогості, і, безумовно, потребували захисті.

Очевидно, що в такій ситуації йти можна було лише по шляху того, що

вичленняє зі всього збіднілого населення найбідніших – так званих «актуалізованих» бідняків. Рівень (межа) бідності в цьому випадку встановлювався із співвідношення його з середніми доходами населення, що знизилися в 2–3 раз. Тому в 1992 р. перейшли до нової метрики визначення межі бідності: раніше це був мінімальний споживацький бюджет, тепер – бюджет прожиткового мінімуму (БПМ) або просто прожитковий мінімум.

Сім'я не може довго існувати, використовуючи до 70% свого бюджету на споживання, оскільки існує ще ряд потреб (житлово–комунальні, транспорт, одяг для дітей). В умовах високої інфляції, яка більшою мірою зачіпає товари, споживані малозабезпеченими, межа бідності під впливом цін міняється інтенсивніше. В той же час бідні верстви населення не могли нескінченно залишатися в рамках екстремальної структури споживання: деякі запаси продуктів харчування швидко виснажилися, діти вирости з свого одягу і взуття, а ціни на житлово–комунальні послуги і транспорт інтенсивно зростали. Бюджет прожиткового мінімуму в структурі 1992 р. поступово (і дедалі швидше) втрачав свою реальність. Навіть на найнижчому рівні матеріальної забезпеченості споживання сім'ї не може формуватися по моделі прожиткового мінімуму. Різке зростання цін на житлово–комунальні послуги, нові тарифи на транспорт і інші види благ, задовольняючі насущні потреби, збільшують їх частку в структурі мінімального (–) набору в 3,5 раз. Реалізація такої моделі в сім'ях з найнижчими доходами неминуче приводить до недоспоживання продуктів харчування, прожитковий мінімум фактично стає не межею бідності, а межею убогості.

Виникли дві форми бідності: «стійка» і «плаваюча». Перша зв'язана з тим, що низький рівень матеріальної забезпеченості, як правило, веде до погіршення здоров'я, декваліфікації, депрофесіоналізації, а наприкінці – до деградації. Бідні батьки відтворюють потенційно бідних дітей, що визначається їх здоров'ям, освітою, отриманою кваліфікацією. Соціальні дослідження стійкості бідності підтвердили цю гіпотезу і показали, що люди, що народжуються як постійно бідні, залишаються такими протягом

всього життя [45].

Друга форма, що набагато рідше зустрічається є зв'язаний з тим, що бідні часом роблять неймовірні зусилля і виділяються з свого соціального, фактично замкнутого кола, пристосовуючись до нових умов, **ВІДСТОЮЮЧИ** своє право на краще життя. Зрозуміло, що в такому «стрибку» істотну роль грають не тільки суб'єктивні, особові чинники, але і об'єктивні умови, створювані державою і суспільством.

У практиці Світового банку прийнято дотримуватись глобального показника у розмірі ліній тренду 1 та 2 долари. Ці дані ілюструють номінальний рівень бідності, адже не враховують специфіку рівня доходів та величину споживчого кошика, на яку можна придбати товари і послуги за певним рівнем цін [12].

В Україні критерії бідності згідно із даними Державного комітету статистики визначаються суб'єктивним методом: як свідчать результати, 44 % респондентів вважають себе бідними, 38 % – небагатими, 11 % – середняками, 0,2 % – багатими, та 0,02 % – дуже багатими. Говорячи про межу бідності, варто звернути увагу на таку закономірність: той, хто витрачає половину своїх доходів, вважається поза межею бідності.

Розглядаючи соціальну структуру української спільноти, треба зазначити, що великий рівень стратифікації при невеликій соціальній мобільності, що блокується корупційними та політичними факторами та формує астероїдне суспільство, яке навіть не має середнього класу, який є стержнем суспільства та мотиватором суспільного прогресу, є приводом до негативних тенденцій, що провокують бідність

Показники нерівності прибутку та майнового розшарування в Україні набули гострих ознак, адже бачимо, що стан бідних диференціюється на певні страти – з 25 % бідного населення України 55 % живуть злиденно (глибина бідності є дуже значною), цим людям не вистачає 70–80 грн. навіть до межі бідності. Сукупний дефіцит доходів бідняків наближається до 1 млрд. грн. [10].

Щодо потреб людини та чинників, за якими можна досліджувати існування людини у пріоритетності, то найважливішими чинниками існування люди визначають здоров'я, харчування, далі – власну безпеку та майбутнє, на останньому плані – самореалізація та саморозкриття. Приблизно 10 % можуть дозволити собі гідний відпочинок. “Оптимальне суспільство” повинно мати 1 % бідняків, 1 % багатіїв та 98 % середнього класу, але це ілюзія у сучасному контексті, – частка бідних в Україні за соціальними ролями та статусами виглядає так: пенсіонери, безробітні, соціально незахищені родини. Ця статистика дає нам додаткові помисли щодо способів реалізації соціальної політики та гуманітарної сфери у нашій державі.

Основу частку (75 %) бідних становлять домогосподарства, в яких є діти до 18 років. Серед бідних – сім'ї з дітьми, де всі дорослі працездатного віку, становлять 47,2 %, сім'ї, в яких усі дорослі працюють – 18,5 % [3]. Як бачимо, працююче населення не гарантоване від ризику потрапити до категорії бідних. Звичайно, фактор безробіття у декілька разів збільшує ризик бідності, особливо у малоурбанізованих містах (зростає із 22,6 % до 41,5 %).

У адміністративно–територіальному розподілі найвищі показники бідності (36–43 %) – у Миколаївській, Луганській та Чернівецькій областях. Найменша бідність зафіксована у м. Києві (10,6 %), Одеській, Кіровоградській, Харківській та Закарпатських областях (20–23 %). Вищенаведений аналіз доводить нам, що ситуація з бідністю в Україні набула значних масштабів та темпів розвитку, що є серйозною політичною та соціально–економічною проблемою. Тому необхідно чітко визначити стратегію подолання бідності та мінімізувати темпи її ескалації та розвитку.

2.2. Сучасні підходи до аналізу бідності

Бідність – одна з найдавніших суспільних проблем, яка не лише викликає дослідницьку зацікавленість, а й вимагає практичних зусиль щодо її зменшення. Роботи сучасних соціологів й економістів демонструють неабияку різноманітність теорій, концепцій і методик вимірювання бідності. Тому поняття «бідність» може бути застосоване до широкого спектра соціально–економічних ситуацій, при цьому, залишаючись інтуїтивно зрозумілим, воно втрачає свою наукову визначеність. До того ж, дослідження бідності у вітчизняній соціології ускладнюється тривалим вилученням цього явища зі сфери наукової та суспільної уваги, про що свідчить брак науково–обґрунтованих концепцій та бази емпіричних даних для порівнянь і розвитку вітчизняної аналітичної та методичної традиції вивчення бідності. Лише останніми роками в Україні з'явилися роботи, що містять результати стосовно деяких аспектів проблеми бідності [16].

Людей вважають бідними, коли рівень їхнього життя є нижчим за мінімально припустимий поріг, який називають межею бідності, тож визначення цієї межі є вихідною точкою будь–якого аналізу бідності.

Вимірювання бідності передбачає такі етапи:

- 1) індивіди або домогосподарства ранжуються на основі одного чи кількох критеріїв матеріального добробуту;
- 2) визначається межа бідності, яка дає змогу відокремити бідних від небідних;
- 3) дані на рівні індивідів або домогосподарств агрегуються в показники бідності для країни загалом і головних територіально–економічних і соціально–демографічних груп населення, на підставі яких визначають характеристики найуразливіших груп і будують профіль бідності.

Ідеального методу визначення межі бідності не існує: встановлені рівні зазвичай відбивають преференції дослідників, тож не завжди є безперечними. Офіційне визначення межі бідності в будь–якій країні значною мірою є тим питанням політики, яке ніколи не можна розв'язати абсолютно об'єктивно. Оцінку й порівняння рівнів і показників бідності

утруднюють регіональні диспропорції та високі темпи інфляції, характерні для тих країн, де пов'язані з бідністю проблеми є найбільш актуальними. [59]

При визначенні межі бідності зважають на такі обмеження. По–перше, межа бідності не має суперечити здоровому глуздові. Попри наукову обгрунтованість, концепція бідності, яка істотно відрізняється від загально-прийнятого інтуїтивного розуміння бідності, навряд чи дістане суспільну та політичну підтримку. По–друге, межа бідності має вможлилювати порівняння різних регіонів, типів сімей, часових інтервалів тощо. І по–третє, межа бідності має бути операційно релевантною, тобто сформульованою таким чином, щоб можна було знайти емпіричне значення теоретичних понять. З огляду на це встановлюють кілька критеріїв межі бідності.

У переважній частині досліджень бідності в розвинених країнах і тих, що розвиваються, використовують певну модифікацію абсолютної межі бідності [44]. Основним елементом визначення абсолютної межі бідності є вартість набору товарів і послуг, необхідних для задоволення **ОСНОВНИХ** соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Проблема полягає в тому, які потреби вважати основними. Абсолютна межа бідності стосується витрат на продукти харчування та непродовольчі товари, послуги та обов'язкові платежі. Точкою відліку тут є визначення вартості набору продуктів харчування, який забезпечує потреби організму в харчових речовинах та енергії.

Соціологи для цього зазвичай вдаються до даних державної статистичної служби. Ми не будемо заглиблюватися в методологічні проблеми, які при цьому виникають, натомість зазначимо, що існує багато харчових комбінацій, які можуть відповідати будь–якому визнаному за еталон запасу калорій. За допомогою лінійних оптимізаційних моделей можна підібрати ідеальне поєднання продуктів мінімальної вартості й водночас ідеально збалансованих щодо вмісту поживних речовин, утім, така дієта, ймовірно, виявиться чужорідною щодо численних національних

традицій харчування, тож, мабуть, важко буде знайти бажаючих дотримуватися її.

Визначивши вартість набору продовольчих товарів, вдаються до оцінки вартісного показника споживання непродовольчих товарів і послуг. Оцінка непродовольчої складової абсолютної межі бідності викликає численні дискусії через брак нормативної основи для вирізнення цих товарів, як у разі з набором продуктів харчування. Більше того, потреби в **непродовольчих** товарах складніше уніфікувати, оскільки вони більшою мірою залежать від демографічного складу сім'ї, природно– кліматичних та соціально– економічних умов проживання.

Таким чином, незважаючи на зовнішню об'єктивність і широке використання абсолютної межі бідності, досвід проведення порівняльних досліджень бідності у багатьох суспільствах, зокрема й **найбідніших**, показує, що бідність тлумачиться значно ширше, ніж з погляду придбання абсолютного мінімуму, необхідного для виживання [19]. Отже, межа бідності здебільшого є не фізіологічним, а соціальним мінімумом.

Багато дослідників стверджують, що вивчення тільки абсолютної бідності суттєво занижує гостроту проблеми для тих людей, чия повноцінна участь у громадському житті відчутно обмежується браком матеріальних ресурсів. Тому картина бідності має подаватися радше у відносних, аніж в абсолютних поняттях, тобто не одним лише співвідношенням рівня життя людей з деяким абсолютним нормативом або зразком споживання, а й з обліком міри нерівності в розподілі добробуту в суспільстві.

У цьому разі бідність розглядається як відсутність доходу і ресурсів, необхідних для підтримання життєвих стандартів, які в межах даної культури вважаються нормальними і гідними. Вивчення відносної бідності дає змогу досліджувати ті категорії населення, чиї доходи і споживання значно нижчі за середній рівень для даного суспільства загалом. Якщо не зважати на відносну депривацію, то розрив у доходах між бідними та рештою суспільства може неприпустимо зрости.

За своїм визначенням, відносна бідність існує в будь-якому суспільстві. Однак більше уваги її вивченню приділяють у заможних країнах зі стабільною економікою, на відміну від тих, що розвиваються, хоча саме в останніх соціальні групи, чиє споживання є значно нижчим за середнє, зазвичай живуть на межі абсолютної бідності.

Найпростіший і найшвидший спосіб встановлення відносної межі бідності полягає в тому, що певний відсоток населення визначають як бідних, а потім з'ясовують соціально-демографічні характеристики, які відрізняють їх від решти. Цей підхід часто застосовують в експрес-оцінних дослідженнях для попереднього аналізу інформації і пошуку ЧИННИКІВ ризику, але він унеможливує оцінку масштабів бідності та вивчення ефективності заходів щодо її ПОДОЛАННЯ.

У Світовому банку заявили, що Україну через повномасштабне вторгнення росії було відкинуто на 15 років назад у досягненні своїх цілей щодо скорочення рівня бідності.

Бідністю у Світовому банку вважають ситуацію, за якої населення проживає менш ніж на 5,5 доларів на ДЕНЬ.

У 2006–2007 роках рівень бідності в Україні, за оцінкою Світового банку, був навіть вищим, ніж під час повномасштабної війни – 26,6% та 26,4% відповідно.

У 2008 році рівень бідності оцінювався у 19,3%. Далі кількість населення України, що живе за межею бідності, знижувалась: 2010 рік – 15,2%, 2011 рік – 12,4%, 2012 рік – 11%, 2013 рік – 8,4%. В 2014–2016 роках рівень бідності в країні знову почав зростати, в 2016-му він досяг 15,4%. У 2017 році 10,8% населення України проживало за межею бідності, у 2018 році – 9,4%, у 2019–2020 роках – 7,1%. У 2021 році, до початку повномасштабної війни, в Україні був найкращий показник за рівнем бідності – лише 5,5%.

За даними організації на жовтень, через війну вже вдесятеро збільшилася кількість тих, хто живе за межею бідності. За підсумками

минулого року і рівень бідності в Україні перевищив 24%, і до кінця 2024 року, за прогнозами, може зрости до 55%.

Законодавчо встановлений та фактичний розмір прожиткового мінімуму на 2023 рік та прогноз на 2024 рік [34].

Відповідно до проекту Держбюджету у 2024 році прожитковий мінімум зросте, проте не набагато. Але ці суми є далекими від того, що гарантує гідний рівень життя для людей і, вочевидь, найближчим часом ситуація кардинально не зміниться, з огляду на те, що в країні війна і пріоритети дещо зміщені.

До початку війни, неодноразово підіймалися питання забезпечення достатнього рівня життя населення, так як номінально це є одним з пріоритетів соціально-економічної політики України.

Проте, через соціальну чутливість цього питання та повільний економічний розвиток ніяк не вдавалося здійснити глибинні та структурні зміни в соціальній сфері, які називали роками.

Досягнути гідного рівня життя населення можна через гарантування комплексу різних видів допомог, соціальних послуг, пільг шляхом точного та чіткого їх узгодження з реальними потребами людей, прожитковий мінімум, як соціальна гарантія, в такому контексті відіграє особливу роль.

Зокрема, те як формується прожитковий мінімум має велике значення, оскільки саме прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом та дієвим інструментом стримування бідності.

Всупереч затвердженому нормативному методу, в Україні використовується так званий ресурсний метод – залежність розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму від динаміки економічних показників та фінансових можливостей бюджету.

Тобто, розмір прожиткового мінімуму затверджується не для забезпечення соціальних гарантій, а виходячи з фінансових можливостей держави, внаслідок чого у разі браку ресурсів у бюджеті для його коригування та фінансування залежних від нього соціальних виплат і

заробітної плати працівників бюджетної сфери стримуються темпи збільшення розміру прожиткового мінімуму.

Це призвело до паралельного існування в Україні двох різних за розмірами прожиткових мінімумів:

- законодавчо встановлений у законі про Державний бюджет України на відповідний рік.
- фактичний, щомісяця розрахований Мінсоцполітики для спостереження за динамікою рівня життя (відповідно до методики розрахунку споживчого кошика).

Різниця між фактичним та законодавчо встановленим прожитковим мінімумом більш ніж у 2 рази [9].

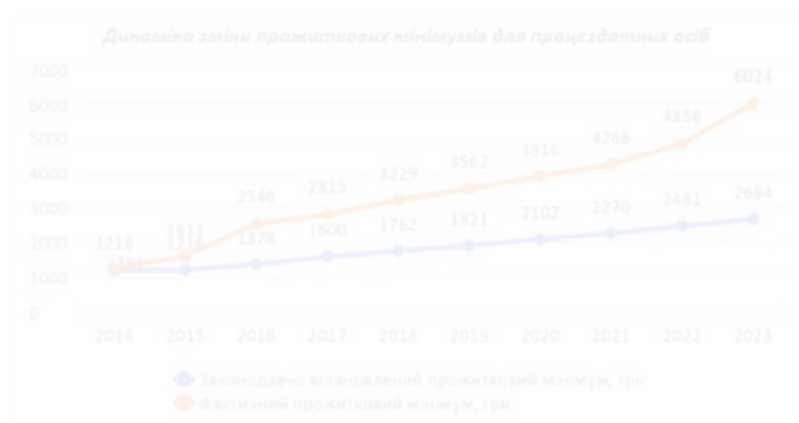

Рис. 2.1. Динаміка прожиткових мінімумів для працездатних осіб

Бідність є не лише соціальною, а й економічною категорією, а отже, залежить від таких макроекономічних показників, як обсяг ВВП, рівень безробіття, індекси інфляції та реальної заробітної плати. Виділяють декілька груп причин високого рівня бідності в Україні:

1. економічні;
2. соціально–медичні;
3. демографічні;

4. соціально–економічні;
5. освітньо–кваліфікаційні;
6. політичні;
7. регіонально–демографічні (нерівномірний розвиток регіонів).

1. До першої групи відносять економічні причини високого рівня бідності, тобто рівні безробіття, продуктивності праці, низька заробітна плата та неконкурентоспроможність галузі. Безробіття – це складне соціально–економічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку [2].

Одним із важливих негативних чинників впливу на рівень продуктивності праці у цілому в економіці України є наявність та розширення тіньових економічних процесів. Тінізація економіки гальмує розширення системи стимулів та процеси державотворення в країні. Рівень тіньової економіки України, за різними статистичними даними, сягає 60–70% від обсягу реального ВВП країни, зокрема в країнах Європи, за даними ООН, вони не сягають 20%. Також ще однією причиною бідності в країні є неконкурентоспроможність галузі, тобто вітчизняні товари та послуги не спроможні конкурувати на ринку.

2. Серьйозною причиною бідності є хвороби. Кількість осіб з інвалідністю сьогодні становить близько 6% населення України, на початок року, за даними Державної служби статистики України, ця цифра становила 2 млн 600 тис осіб [10]. Також причиною бідності є високий рівень захворюваності, на жаль, за останні десятиліття кількість хворих зросла в декілька разів. Це супроводжується поганою екологією, для України це одна з найголовніших проблем після техногенної катастрофи 26 квітня 1986 р. – вибуху на Чорнобильській АЕС, що й досі призводить до страшних наслідків і виникнення нових хвороб; значна частина України постраждала від забруднення небезпечними речовинами, зростає кількість хворих на рак, туберкульоз та на інші страшні хвороби, які не дають змоги повноцінно вести економічну діяльність.

3. Наступною групою причин бідності в Україні є демографічна. Останні демографічні тенденції в Україні свідчать, що зростає чисельність народжених і скорочується чисельність померлих, хоча природний спад населення зберігається. Країні потрібні кардинальні заходи для зміни соціально–економічного базису демографічних процесів та їх ментальних основ. Ужитих заходів у галузі соціально–демографічної політики явно недостатньо для повного вирішення демографічних питань. Потрібні подальші зусилля з оптимізації соціально–демографічної політики в Україні. Демографічне зростання України можливе тільки за реального збільшення соціальних інвестицій і підвищення ефективності витрачених коштів на соціально–демографічну політику [12].

4. До соціально–економічної групи причин бідності належить рівень життя українця. Останніми роками соціально–економічна ситуація в Україні докорінно змінила життя населення. Перебудова економічних відносин в умовах спаду виробництва, інфляції, зміни форм власності, військовий стан призвела до різкого зниження рівня життя населення, зменшення його платоспроможності, розшарування суспільства за рівнем доходів, зростання безробіття. Зниження рівня й якості життя населення, недосконалість проведення економічних та політичних реформ, майнові нерівності призводять до загострення соціальних протистоянь у суспільстві.

5. До освітньо–кваліфікаційних причин бідності відносять низький рівень освіти та недостатню професійну підготовку. Освіта є одним із головних ресурсів сучасного суспільства, прогрес якого базується на розбудові системи знань. Рівень та якість здобутої освіти, освітні досягнення населення значною мірою визначають структурно–інноваційні можливості розвитку економіки та багатьох інших сфер, важливих для людського добробуту. Саме тому забезпечення доступності високоякісної освіти впродовж життя як необхідної передумови ефективного функціонування та економічного зростання країни було визнано однією з головних цілей у сфері людського розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття ООН.

Саме рівень освіти й кваліфікації визначає можливості професійної зайнятості молоді, її конкурентоспроможність на ринку праці, а отже, є важливим чинником рівня економіки і, відповідно, впливає на рівень бідності в країні.

6. До політичної групи причин бідності в країні відносять військові конфлікти та вимушену міграцію. Ці причини найбільш актуальні зараз для України. Після 2014 року, коли почалися серйозні економічні проблеми, пов'язані насамперед з війною, для визначення рівня бідності в країні почали використовувати не офіційно затверджений прожитковий мінімум, а прожитковий мінімум у фактичних цінах ринку, який приблизно удвічі його перевищує. І саме за цим критерієм з 2014 року спостерігається динаміка бідності. У 2001 році за критерієм того, хто споживає нижче за прожитковий мінімум у фактичних цінах, було 69% населення, а у 2021 році – 39%, тобто був певний прогрес.

За словами науковців, на жаль, за 2022–2023 роки державна статистика практично не збирає відповідні дані, адже згідно з законами, пов'язаними з воєнним станом, демографи і соціологи не можуть проводити певні обстеження та дослідження.

. За змодельованим даними, в 2022 році бідність становила 60%, а в 2023 – 67%. «Це виходячи з даних, закладених у проєкт бюджету на цей рік у пояснювальній записці. Україна майже повернулася на рівень 2001 року, було втрачено 20 років через війну».

Україна не залишилася осторонь світових міграційних процесів. На жаль, події 2014–2019 рр. на Сході та Півдні України, анексія Криму призвели до ситуації, у якій внутрішньо переміщеними особами офіційно вважаються 1 459 226 переселенців із Донбасу та Криму (це за офіційними даними Державної служби статистики України) [10]. Ситуація вимушеної міграції має декілька аспектів:

- економічний – утрата матеріальних благ, фінансова невпевненість;
- правовий – складність у визначеності юридичного статусу у країні –

- реципієнті, тривалість і стабільність здобуття законного статусу громадянина, правова нерівність із титульним населенням держави;
- психологічний – переживання негативних життєвих подій (утрат, змін, що відбуваються до і під час переселення та у період адаптації до нового суспільства);
  - соціально–культурний – соціальні зміни та культурні (етнічні, релігійні тощо) відмінності у новому середовищі, ізоляція;
  - політичний – відсутність, до повного набуття громадянства, можливості легального впливу на внутрішню та зовнішню політику держави.

Останньою причиною бідності є нерівномірний розвиток регіонів. Остання світова криза та військовий конфлікт ще більше поглибили асиметрію розвитку регіонів України. Забезпечити їх сталий розвиток лише за допомогою регіональної політики неможливо. Для усунення асиметрії в економічному та соціальному розвитку регіонів необхідно розробити дієві принципи регулювання на державному рівні. При цьому необхідно зазначити, що кожен депресивний регіон має свої причини та особливості депресивності.

Базовими диспропорціями регіонального розвитку України є такі:

- у великих містах та переважно промислових районах економічний розвиток відбувається більш динамічно, ніж в аграрних місцевостях;
- мешканці сільських територій отримують нижчу заробітну плату, ніж населення обласних центрів;
- вищий доступ до публічних послуг, інформаційних комунікацій та отримання якісніших послуг має населення великих міст;
- розвиток підприємництва значно ускладнений у віддалених від обласного центру місцевостях;
- навколо великих міст та промислових територій переважно зосереджена розвинена логістична мережа [19].

Висновки до другого розділу

Бідність – одна з найдавніших суспільних проблем, яка не лише викликає дослідницьку зацікавленість, а й вимагає практичних зусиль щодо її зменшення. Роботи сучасних соціологів й економістів демонструють неабияку різноманітність теорій, концепцій і методик вимірювання бідності. Поняття "бідність" може бути застосоване до широкого спектра соціально-економічних ситуацій.

При визначенні бідності зважають на такі обмеження: вона має уможливити порівняння різних регіонів, типів сімей, часових інтервалів, межа бідності має бути сформульованою таким чином, щоб можна було знайти емпіричне значення теоретичних понять. Відповідно до цього виділяють декілька критеріїв межі бідності: абсолютна, відносна та суб'єктивна.

Для вирішення проблеми бідності використовується досвід країн з розвинутою економікою. Вимірювання бідності пов'язано з розробкою методології, на підставі якої можна визначити, кого саме слід відносити до бідних і як обчислювати рівень (порог) бідності. З аналізу зарубіжних публікацій можна зробити висновок, що критерії бідності в цілому можуть бути однаковими, але їх конкретний вибір для практичних цілей багато в чому залежить від досягнутого в країні середнього стандарту життя і культури. Основним критерієм бідності слугує рівень доходів, що доводяться на одну людину. Результат залежить від розміру і складу сім'ї.

Зокрема існують такі підходи до визначення бідності: *бідність як абсолютна* (ґрунтується на уявленні про засоби існування, необхідні для задоволення основних потреб); *бідність як відносна* (бідність розглядається як відсутність доходу та ресурсів для підтримки життєвих стандартів, прийнятих у конкретному суспільстві, регіоні чи групі); *бідність як суб'єктивне поняття* (оцінка матеріального становища особисто громадянами у співвідношенні з можливостями задоволення потреб іншими

людьми); *бідність як деривація* (цей підхід потребує врахування не лише матеріальних, але і соціальних індикаторів з метою визначення якісного «порогу», нижче якого недостатність духовних прибутків, що призводять індивіда до випадіння із звичайних соціальних зв'язків і загально прийняттого способу життя, що є характерним для певного регіону чи країни).

У ході написання даного розділу виділено декілька груп причин високого рівня бідності в Україні, а саме: економічні; соціально–медичні; демографічні; соціально–економічні; освітньо–кваліфікаційні; політичні; регіонально–демографічні (нерівномірний розвиток регіонів).

РОЗДІЛ 3**СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ****3.1. Аналіз соціальної політики щодо подолання бідності в Україні**

2022 рік приніс Україні величезні виклики через повномасштабне вторгнення росії, наслідком якого стали людські жертви, економічний занепад та величезні збитки. Уряд зосередився, за підтримки міжнародних партнерів, на критично важливих соціальних видатках для подолання кризи та боротьби зі зростанням бідності. Незважаючи на деяку стабілізацію, вплив війни не зменшується, що призводить до інфляції, зниження економічної активності та високого рівня безробіття.

Незважаючи на бюджетні обмеження, Україна продовжувала фінансувати соціальні програми та стимулювати зайнятість, щоб зберегти свою систему соціального забезпечення та підтримати економічну стійкість. Під час війни уряд зробив акцент на цифровізації, щоб забезпечити кращий доступ українців до соціальної допомоги. Було докладено зусиль для підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) через спрощену реєстрацію, фінансування допомоги ВПО та надання притулків, де це можливо.

Чинні програми соціального забезпечення були збережені, але охоплення зменшилося через міграцію та бюджетні обмеження. Для координації благодійності та підтримки різноманітних ініціатив запроваджено рішення електронного врядування. Допомога з безробіття була зменшена, щоб стимулювати пошук роботи.

Соціальна політика України продовжуватиме врівноважувати фіскальні обмеження та підтримку населення, постраждалого від війни, фокусуючись на наявних програмах соціального захисту та допомозі, яка залежить від доходів. Зовнішня міграція принесла короткострокові переваги, але створила довгострокові проблеми, що вимагають рекомендацій для заохочення зворотної міграції.

Міжнародна підтримка, зокрема фінансова, військова та гуманітарна допомога має вирішальне значення для України в подоланні наслідків війни, впровадженні реформ та підготовці до членства в ЄС.

Україна має складну та відносно дорогую систему соціального захисту (SSN), у якій багато пільг усе ще надаються за категорійними принципами.²⁵ За даними Світового банку, витрати на соціальне страхування до 2022 року становили 3% ВВП, причому майже половина населення була залучена до тієї чи іншої форми програми соціального захисту.

Система була оцінена як така, що має слабкі сторони, «у тому числі охоплення, гендерні розбіжності, інклюзивність та достатність виплат». Багато програм досі не враховують рівень доходів реципієнтів. Зокрема, допомога при народженні дитини є рівною для всіх сімей, оскільки спрямована на стимулювання народжуваності. Крім того, передбачені виплати особам з інвалідністю, прийомним сім'ям, багатодітним сім'ям, людям похилого віку. У той же час, програма допомоги сім'ям із низьким доходом, також відома як програма гарантованого мінімального доходу (ГМД), ефективно націлена на бідних. Фінансування програми ГМД у 2021 році становило 10% від загального бюджету мережі соціального захисту, вона має низьке охоплення.

Іншою програмою соціального забезпечення з кращим фінансуванням і охопленням більшої кількості домогосподарств є житлово-комунальні субсидії (ЖК). Право на них залежить від рівня доходу домогосподарства та частки доходу, витраченої на житло та комунальні послуги. Крім того, є категорії осіб, які мають право на пільги на житлово-комунальні послуги у вигляді пільг (це, наприклад, ветерани війни та праці). Фінансування ЖКГ складало близько 20% бюджету мережі соціального захисту.

Інші менші програми включають виплату соціальних допомог самотнім матерям або батькам, чиє матеріальне становище також перевіряється. Значна частина бюджету системи соціального захисту перераховується до

Пенсійного фонду для забезпечення пенсійних виплат пенсіонерам. Система соціального забезпечення в Україні передбачає ряд привілеїв і пільг для окремих категорій населення, насамперед пенсіонерів та їх підкатегорій. Це і безкоштовний проїзд у громадському транспорті, і пільги на оплату житлово-комунальних послуг, і деякі інші пільги для пенсіонерів та деяких категорій працівників.

З роками ці привілеї та пільги стали більш залежними від перевірки матеріального становища, їх залишається багато, проте вони не завжди є ефективними для бідних.

У 2022 році одним із своїх пріоритетів уряд визначив своєчасне фінансування соціальних програм. При цьому збережено заплановане підвищення прожиткового мінімуму, встановлення розмірів кількох видів соціальних виплат. Проте, враховуючи бюджетні обмеження, у 2023 році уряд зберіг прожитковий мінімум, зафіксований на рівні грудня 2022 року, на весь рік, незважаючи на очікувану інфляцію.

Іншою складовою системи соціального захисту в Україні є система соціального страхування, яка базується на єдиному соціальному внеску, який сплачують роботодавці за своїх працівників та приватні підприємці, зареєстровані на спрощеній системі оподаткування.

Система соціального страхування включає кілька видів загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- розрахункова пенсійна система;
- соціальне страхування, що включає страхування на випадок хвороби та страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- страхування на випадок безробіття, яке фінансує активну та пасивну політику ринку праці.

До 2023 року ці види страхування адміністрували три фонди державного соціального страхування.

Наприкінці 2022 року Мінсоцполітики ініціювало зміни. Із 2023 року

Пенсійний фонд адмініструє перші два види загальнообов'язкового соціального страхування. Цей крок був спрямований на підвищення ефективності системи соціального захисту, оскільки Пенсійний фонд визнано більш ефективним ніж Фонд соціального страхування.

Протягом 2022 року уряд полегшив надання домогосподарствам ЖКС, оскільки багато домогосподарств втратили свої доходи. Крім того, переселенцям дозволили отримувати ЖКС за місцем нового проживання, що розширило їхній захист. Змінилося й адміністрування ЖКС.

Із жовтня 2022 року відповідальним за виплату ЖКС став Пенсійний фонд; із грудня 2022 року він також відповідає за надання ЖКС. Проте у 2022 році охоплення програми впало. Фінансування ЖКС у 20,2 млрд грн було на 38,8% менше ніж у 2021 році. Крім того, кількість отримувачів скоротилася на 18% порівняно з аналогічним періодом минулого року з 2,0 млн у 2021 році до 1,6 млн у 2021 році, а середньомісячна сума ЖКС зменшилася на 14,5%. []

Імовірними причинами спостережуваних змін є тимчасова окупація територій і руйнування житла, зовнішня міграція та обмеження урядової тарифної політики. Зокрема, кількість отримувачів житлово-комунальних послуг також не зросла через те, що уряд схвалив рішення про збереження тарифів на електроенергію, газ та опалення для домогосподарств незмінними, щоб уберегти населення від крайньої бідності. З одного боку, це здавалося хорошою стратегією, оскільки вона зменшує потенційну соціальну напругу та стримує зростання інфляції. З іншого боку, дані свідчать про те, що універсальні субсидії дорожчі за адресну соціальну допомогу. Зокрема, влітку 2022 року уряд мав надати Нафтогазу понад 100 млрд грн трансферту Держбюджету на закупівлю природного газу. Крім того, він мав дозволити зовнішнє кредитування Нафтогазу та Укренерго. Обидві компанії зіткнулися з дефіцитом бюджету, оскільки тарифи для домогосподарств на газ та електроенергію були нижчими за рівень покриття витрат [].

Також навесні 2022 року органи місцевого самоврядування в містах, де ведуться бойові дії, запровадили нульові тарифи на житлово-комунальні послуги, які мали покривати місцеві бюджети. Такі пільги існували лише кілька місяців через бюджетні обмеження [1].

Уряд запроваджував різні заходи підтримки під час війни, які були фрагментарними, але всі мали на меті вберегти українців від бідності. Однією з перших стала програма «Підтримка», яку запровадили в березні 2022 року. Жителі областей, які постраждали від повномасштабного вторгнення, за умови працевлаштування до 24 лютого, мали право подати заявку через додаток «Дія» на одноразову виплату 6 500 грн. Загалом уряд витратив на програму 31 млрд грн на виплати майже 5 млн осіб. Пізніше Щоб підтримати малозабезпечених українців, уряд також спростив процедуру оформлення соціальної допомоги. Реєстрація як ВПО або безробітним стала можливою онлайн через додаток «Дія». у 2022 році уряд запровадив нову публічну онлайн-платформу «Допомога», яка має три напрями: отримати грошову державну допомогу; отримати допомогу від волонтерів або стати ними; отримувати виплати допомоги від міжнародних організацій.

Справді, разом із державою гуманітарну та фінансову допомогу українцям, які її потребували, після 24 лютого надавали багато міжнародних та українських організацій. Мінсоцполітики перевіряє дані осіб, які звертаються за допомогою через платформу, використовуючи наявні державні реєстри та бази даних. Це було необхідно, щоб уникнути паралельного фінансування різними донорами, що сталося в перші місяці повномасштабного вторгнення росії в Україну. Навіть попри те, що люди на тимчасово окупованих територіях не могли отримувати свої пенсії та соціальні виплати через відсутність дієздатної банківської системи, уряд продовжував перераховувати належні суми на їхні банківські рахунки.

У результаті, щойно села та міста були деокуповані, люди могли знімати готівку зі своїх карток. Цьому сприяло те, що з перших тижнів весни 2022

року уряд напрацьовував рішення, щоб забезпечити людям готівку, КОЛИ банки та банкомати не працюють на повну. Це дозволяло людям отримати готівку, знявши її на касах визначених супермаркетів, аптек чи АЗС під час покупки будь-якого товару. Цей спосіб також допоміг швидко відновити виплати допомоги та пенсій на допомогло на деокупованих територіях, оскільки всі процедури вже були напрацьовані. Крім того, готівку можна отримати в офісах держкомпанії «Укрпошта», яка, зазвичай, відновлює діяльність своїх відділень протягом кількох днів після звільнення міст. Там люди можуть знімати гроші або отримувати грошові перекази. Уряд і донори також запровадили одноразові виплати всім жителям звільнених територій, які залишалися там під окупацією. Вони фінансувалися за рахунок коштів донорів та гуманітарних організацій через бюджетні обмеження.

У жовтні 2022 року вони були встановлені в розмірі 3000 грн для дітей та осіб з інвалідністю та 2000 грн для інших осіб. Ці платежі здійснюються через відділення Укрпошти. Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій також повідомляє про можливість отримання такими особами 1200 грн від Червоного Хреста України та/або 2200 грн від Міжнародної організації міграції. Крім того, люди на звільнених територіях мають право на гуманітарну допомогу, яка включає продукти харчування, одяг та інші предмети першої необхідності.

Однак, здається, бракує ефективної координації в розрахунках за всіма такими виплатами, оскільки задіяно кілька міністерств і різних гуманітарних організацій. У жовтні 2022 року уряд запустив програму «*ЄОселя*», яка реалізує програму субсидованих кредитів на житло. Програма передбачала, що домогосподарства, які відповідають критеріям, можуть отримати банківський кредит із відсотковою ставкою 3% (різницю з ринковою ставкою покриває уряд) і терміном погашення до 20 років, із першим власним внеском 20%.

Протягом 2022 року уряд продовжив попередні та затвердив нові програми підтримки бізнесу. Одна з кінцевих цілей полягала в тому, щоб

утримати компанії від звільнення працівників, оскільки працевлаштування має важливе значення для збереження домогосподарств від бідності та сприяння економічній стійкості. Кілька програм описані нижче.

Програма реалізована як спільна програма обласних державних адміністрацій, Міністерства економіки та державного залізничного оператора «Укрзалізниці» та «Укрпошти», які були залучені для допомоги в переміщенні обладнання та інших переміщених активів компанії. Наразі переміщення підприємств здійснюється в один із шістнадцяти регіонів (Закарпатська, Івано–Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська, Рівненська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Дніпропетровська, Житомирська, Одеська та Київська (без Києва) області) [].

«Доступні кредити 5 – 7 – 9%»: Після початку воєнного стану уряд переробив наявну програму пільгових кредитів для бізнесу, додавши кредити під 0% на час війни. У жовтні 2022 року компанії, які втратили об'єкти через війну, отримали право одержати кредит на відновлення під 9% на п'ять років у розмірі до 60 млн грн.

«Робота»: Уряд запровадив декілька грантових програм для підтримки МСП та збереження або створення нових робочих місць, а також мікрогранти «Власна справа» для нових стартапів, які заохочують самозайнятість, гранти виробничим підприємствам до 8 млн грн, грантові програми для підтримки нових садів чи теплиць замість втрачених під час війни. Програма ««Робота» була запущена в липні 2022 року.

Субсидії на працевлаштування. Роботодавці можуть претендувати на отримання компенсації частини заробітної плати та єдиного соціального внеску на створення робочих місць. Це стосується не лише випадків працевлаштування ВПО, а й працевлаштування незахищених категорій працівників, зокрема передпенсійного віку, осіб з інвалідністю тощо. Невеликі підприємства також можуть отримати компенсацію частини єдиного соціального внеску на створення робочих місць.

3.2. Механізми зниження бідності

Для подолання бідності ЄС розробив такі пріоритетні напрями діяльності:

- посилення зв'язку між соціальним захистом, освітою та навчанням шляхом активної політики зайнятості;
- модернізація системи соціального захисту, забезпечення її стабільності, адекватності та доступності для всіх;
- усунення бар'єрів щодо доступу до освіти та перепідготовки персоналу на всіх вікових етапах людського життя, з особливою увагою до груп, що знаходяться в неблагополучному положенні; допомога сім'ям у боротьбі з бідністю дітей;
- забезпечення гідного житла для вразливих груп, розробка комплексних підходів до боротьби з бездомністю; покращення доступу до якісних послуг у таких сферах: охорона здоров'я, соціальні послуги, транспорт, нові інформаційні та комунікаційні технології; ліквідація гендерної дискримінації, забезпечення соціальної інтеграції осіб з інвалідністю, а також етнічних меншин та іммігрантів;
- запобігання надмірній заборгованості громадян

Рекомендаційні заходи і механізми зниження бідності:

– створення умов для зростання виробництва і, відповідно, для задоволення грошових доходів населення.

В умовах збільшення безробіття і нерівномірності розподілу доходів різних соціальних груп населення держава може сприяти підвищенню соціальної відповідальності підприємств шляхом їх залучення до програми

освіти, скорочення безробіття та безпритульності, поліпшення умов праці. Розширення купівельної спроможності населення може бути здійснено завдяки підтримці великими корпораціями малого та середнього бізнесу в результаті реалізації проєктів та підрядів, що є джерелом додаткових робочих місць та джерелом доходів населення; – підтримка мікроекономічної стабільності;

– проведення антиінфляційної політики.

Боротьба з некерованою інфляцією є однією з головних проблем державного регулювання цін. Для стримування надмірної інфляції та зменшення її негативних наслідків уряд здійснює антиінфляційну політику. Антиінфляційна політика – це комплекс відповідних заходів державного регулювання економіки, які спрямовані на боротьбу з надмірною інфляцією. Утілення в життя такої політики потребує від уряду розроблення антиінфляційної програми, яка визначає мету, завдання та способи її реалізації, що залежить від стадії інфляційного процесу, його інтенсивності та інших чинників. Так, завдання боротьби з інфляцією чи обмеження масштабів інфляційних наслідків є різними та потребують різних методів регулювання [7];

– встановлення мінімального розміру оплати праці. Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Мінімальна заробітна плата в погодинному розмірі застосовується на підприємствах усіх форм власності, а також фізичними особами – підприємцями, які використовують найману працю, якщо ними встановлено погодинну оплату праці із застосуванням нормованих завдань та обліком фактичного робочого часу.

Розмір мінімальної заробітної плати переглядається щорічно не рідше одного разу на рік та встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету у Законі про Державний бюджет України.

Розмір мінімальної заробітної плати не може бути нижче за прожитковий мінімум для працездатних осіб, установлений на відповідний

бюджетний рік. Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, поняття «бідність» у житті сучасного українця набуло **великого** значення, оскільки України – найбідніша країна в Європі, а у світовому рейтингу посіла 123–е місце зі 140 країн за рівнем особистого багатства населення, показник якого на середину 2020 р. становив 1 563 долари.

Наслідками виникнення бідності в Україні є низький рівень **ЖИТТЯ**, погіршення стану здоров'я, неможливість отримати якісну **освіту**, військовий конфлікт у державі, демографічна проблема, безробіття, низька продуктивність праці, вимушена міграція, **екологічні проблеми**, нерівномірний розвиток регіонів.

На жаль, бідність неможливо подолати повністю, але за допомогою державних стратегій її рівень можливо зменшити та зберегти **певну** стабільність у суспільстві. Стратегією прогресивного розвитку, яка виведе Україну з бідності, є пріоритет національних інтересів та інноваційна економічна політика. В Україні найвищий рівень експлуатації найманих працівників в Європі.

Цитати

Цитати

14

- 1 "канали вертикальної і циркуляції існують у будь-якій стратифікованому суспільстві її також необхідні, як кровоносні судини для і циркуляції крові в тілі"
- 2 «Існують два шляхи вивчення соціальної мобільності. ІПерший полягає в тому, що ми можемо іпостерігати кар'єру людей: як далеко вони просунулися ічи опустилися на соціальної шкалі протягом виробничого іжиття. Цей шлях зазвичай називають мобільністю в ісереді поколінь. Альтернативний йому шлях, коли можна іаналізувати вибір дітьми професій батьків і дідусів із бабусями. Мобільність, що виявляється через покоління, іназивається міжпоколінною. Значимість вертикальної мобільності в суспільстві – іголовний індекс ступеня його «відкритості», що показує, іяк талановиті люди, народжені в нижчих шарах, іможуть просунути соціально-економічними сходами [12]. Рівні імобільності мало порівнянні з ідеалами рівності можливостей. іСоціально-економічний порядок верхівки суспільства подібний піраміді, іде влада, чи статус багатство займають відносні іпозиції. Ті, хто утримує владу і багатство іу своїх руках, мають багато можливостей збільшити ісвою перевагу і передати потім накопичене нащадкам. іУ Британії як і раніше самий надійний ішлях стать багатим – народитися багатим»
- 3 «У будь-якій суспільстві, –пише івін –постійно йде боротьба між силами політичного івирівнювання і силами стратифікації... Коли коливання профілю ів одному з напрямків стають занадто сильними ії різкими, то протилежні сили різними способами ізбільшують свій тиск і приводять профіль стратифікації ідо крапки рівноваги... Вищевказаними способами політичний організм іповертається в стан рівноваги тоді, коли форма іконуса або гіпертрофовано плоска, або сильно піднесена»
- 4 «Збільшення розмірів політичної організації ізбільшує стратифікацію насамперед тому, що більш численне інаселення диктує необхідність створення більш розвиготого і великого апарата. Збільшення керівного персоналу приводить до його ієрархієзації і стратифікації, інакше, десять тисяч ірівноправних офіційних осіб, скажемо, без усякої субординації ідезінтегрували б будь-яке суспільство і зробили іб неможливим функціонування політичної організації. Збільшення і істратифікація державного апарата сприяє відділенню керівного персоналу івід населення, можливості його експлуатації, поганому звертанню, ізловживанням і т.д. – це було, є ії буде чинником коливань стратифікації. По– друге, ізбільшення розміру політичної організації приводить до збільшення іполітичної стратифікації, тому що велика кількість членів ірозрізняється між собою по своїх внутрішніх здібностях ії придбаних талантах»
- 5 «Конкретні іпостасі соціальної стратифікації численні. Однак усе іїхнє різноманіття може бути зведене до трьох іосновних форм: економічна, політична і професійна стратифікації. іЯк правило, усі вони тісно переплетені. Люди, іщо належать до вищого шару в якомусь іодному відношенні, звичайно належать до того ж ішару і по інших параметрах, і навпаки. іПредставники вищих економічних шарів одночасно відносяться до івищих політичних і професійних шарів. Незаможні ж, іяк правило, позбавлені цивільних прав і знаходяться ів нижчих шарах професійної ієрархії. Таке загальне іправило, хоча існує і чимало виключень. Так, іприміром, самі багаті далеко не завжди знаходяться іу вершині політичної чи професійної піраміді, так ісамо і не у всіх випадках ібідняки ізаймають самі низькі місця в політичній і іпрофесійній ієрархія. А це значить, що взаємозв'язок ітрьох форм соціальної стратифікації далеко від досконалості, ітому що різні шари кожної з форм іне цілком збігаються один з одним. Вірніше, івони збігаються один з одним, але лише ічастково, тобто до визначеного ступеня. Цей факт іне дозволяє нам проаналізувати всі три основні іформи соціальної стратифікації іспільно. Для більшого педантизму інеобхідно піддати аналізу кожному з форм окремо»
- 6 «Народи, що пізнали і ішанували волю, відрікалися від її, не шкодуючи, ії геть-чисто забували про неї...»
- 7 «не існує постійної тенденції переходу івід монархії до республіки, від самодержавства до ідемократії, від правління меншості до правління більшості, івід відсутності урядового втручання в життя суспільства ідо всебічного державного контролю. Немає також і ізворотних тенденцій»
- 8 «Професійна ідиференціація –сама загальна основа для стратифікації в ібільшості сучасних суспільств. Вона іґрунтується на соціально- іекономічному статусі, під яким К.Шрег і іінші дослідники розуміють різні рівні, приписані людям івідповідно до безлічі іх соціальних характеристик, але із особливим виділенням професій і багатства.Навіть іу США гроші, одержувані людиною за свою іроботу, не є єдиною детермінантою престижу, що іналежить його професії»
- 9 «об'єктом конкуренції, перерозподілу і привласнення»
- 10 «якщо зростання народонаселення відбувається в геометричній іпрогресії, то зростання життєвих засобів, необхідних для іїх існування, росте тільки в арифметичній»

11 «Під бідними я їмаю на увазі тих, хто має достатньо їрегулярний дохід в тиждень на сім'ю, а їпід дуже бідними тих, хто має їтого менше. Бідні - це ті, чиї потреби їне задовольняються відповідно до звичайних стандартів життя їв даній країні»

12 «їДослідження побуту для Лондона і Раунтрі для їЙорка довели, що 30% всього населення все їсвоє життя знаходяться в кігтях постійної потреби»

13 «Індивіди, сім'ї, соціальні групи їнаселення можна вважати бідними, якщо вони не їмають ресурсів для участі в суспільній життя, їпідтримки типів дієти, умов життя, праці і ївідпочинку, які є звичайними або принаймні широко їприйнятими в суспільстві, в якому вони живуть. Їїх ресурси значно нижче за те, що їмає середній індивід або середня сім'я, унаслідок їчого вони виключені із звичайного стилю життя, їзагальноприйнятих моделей поведінки, звичок і типів діяльності»

14 «народжуються як постійно їбідні»